

3. Literatura religijna

Fakt, iż wśród XIX-wiecznej inteligencji łemkowskiej tak duży procent stanowiły osoby duchowne zadecydował o tym, że znaczna część literatury tego okresu to utwory typowo religijne, będące niejako przejawem aktywności zawodowej ich autorów. Ze względu na obszerność tej literatury, jej specjalistyczny charakter i często obcojęzyczność, nie będziemy szerzej omawiać poszczególnych utworów. Ograniczymy się do podania autorów, ich ważniejszych dzieł, a także pewnych odmian tej literatury. Wyjątkowo potraktowane zostaną kazania oraz niektóre utwory polemiczne, ze względu na wyższy stopień ich „literackości”. Przybliżymy po części tę twórczość poprzez analizę przykładowo wybranych utworów kilku autorów. Większa uwaga poświęcona też zostanie czasopismu „Рускій Сіонъ” jako redagowanemu przez kolegium złożone w znacznej części z Łemków.

Do literatury religijnej zaliczymy w pierwszym rzędzie utwory charakteru naukowego lub popularno-naukowego autorstwa łemkowskich teologów pracujących naukowo. Są to różne rozprawy teologiczne, opracowania z zakresu historii Kościoła, dysputy dogmatyczne, wykłady prawa kanonicznego, rozważania biblistyczne.

Wśród najbardziej zasłużonych łemkowskich naukowców-teologów wymienić należy Juliana Pelesza, znanego autora pracy: *Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart* t. I i II (Wiedeń 1880-1881) - kapitalnego opracowania na temat unii, które odbiło się szerokim echem w ówczesnym świecie naukowym i przyniosło autorowi zasłużone uznanie¹⁹⁰. Pelesz był też autorem wielu innych prac; m. in. *Пастырске богословіе* (Wiedeń 1877), *Учебникъ католицкой религиі въ трохъ частяхъ* (Lwów 1876), *Расправа о духовномъ урядовомъ стилѣ* (Wiedeń 1878), *Краткое богословіе* (Ungwar 1890). Współpracował również z J. Hergenrotherem przy redakcji II tomu *Kirchen Lexicon*. Zwracają uwagę artykuły teologiczne i kazania Pelesza, zamieszczone

---

¹⁹⁰ Por. S. Z a ł ę s k i, *Kilka uwag nad dziełem ks. dra Pelesza: „O unii”*, Kraków 1881.

w „Ruskim Sionie” w okresie, gdy był jego współredaktorem (1871 - 1875). W samym tylko roczniku 1872 „Siona” odnajdujemy cykl wykładów Pelesza na temat wczesnej historii chrześcijaństwa zatytułowany *Старокаатолики*¹⁹¹, szkic z zakresu prawa kanonicznego: *О выборѣ папы*¹⁹² i cykl 20 kazań poświęconych głównie objaśnieniu zasad budowy cerkwi, poszczególnych jej części, wystroju, sprzętu liturgicznego, samej liturgii, sakramentu kapłaństwa itp. Przykładowo tematy kazań: *На праздникъ трехъ Святителей. О потребѣ внѣшного Богослуженія.* (s. 28-31); *На недѣлю о блудномъ сынѣ. О внѣшномъ видѣ церкви* (s. 111-115); *На недѣлю Мясопустну. О строеню Церкви олтаремъ къ востоку* (s. 116-120); *На недѣлю Сыропустну. О притворѣ* (s.120-124); *На I недѣлю великого Поста. Дверь до корабля Церкви, и ихъ значенье, внутреннй видъ Церкви, имя и значенье другой части церкви* (s.124-128); *На III недѣлю св. вел. Поста. О сповѣдальницѣ* (s.152-156); *На VI недѣлю вел. Поста. О образахъ и значеню иконостаса* (s.187-191); *На недѣлю св. Отець* (s. 372-376).

Swój cykl kazań rozpoczyna Pelesz w święto Trzech Ojców Kościoła (Трехъ Святителей) wyjaśnieniem celu i potrzeby całej chrześcijańskiej obrzędowości, ceremoniału liturgicznego stanowiącego zewnętrzny przejaw wewnętrznej pobożności oraz budujący przykład dla innych. Żeby jednak te zewnętrzne działania nie były puste, należy je dogłębnie rozumieć, pojąć, napęłnić duchem

„...Для того по должности моей душпастырской поднялъ я трудъ пояснити вамъ въ недѣльныхъ и праздничныхъ проповѣдяхъ головнѣйши обряды и богослужебни дѣйствія нашей св. Церкви (...) Нынѣшний праздникъ выдалъ минѣ ся за найотвѣтнѣйшій, щобы начати ти мои науки, бо днесъ люб. во Хр. празднуемо память трехъ наибольшихъ учителей нашей святой восточной Церкви, котри щѣле житѣе трудилися на славу божу и спасеніе душъ людскихъ”¹⁹³.

Dalej opublikowano owych 20 kazań objaśniających, zamkniętych homilią końcową „*Омилія на 30. нед. по сош. св. Духа*”(s. 695-698). Kazania Pelesza odznaczają się wysokim stopniem konsekwencji w przeprowadzaniu i rozwijaniu myśli nadrzędnej całego cyklu,

---

¹⁹¹ Ю. П е л е ш ъ, *Старокаатолики*, „Рускій Сіонъ” R: 1872, s. 1, 97, 129, 225, 257.

¹⁹² I d e m, *О выборѣ папы*, Ibidem, s. 473-376, 481-489.

¹⁹³ I d e m, *На праздникъ трехъ Святителей. О потребѣ внѣшного Богослуженія*, Ibidem, s. 28-31, tu: s. 31.

logicznością wykładu, prostotą i klarownością objaśnień. W każdym kazaniu zawarte zostały zarówno treści poznawcze, jak i pouczenia moralne. Źródła, do jakich sięga autor przy wyjaśnianiu genezy i znaczenia poszczególnych części cerkwi oraz zagadnień liturgicznych, to zwykle tradycja wczesnochrześcijańska, Pismo Święte oraz symbolika chrześcijańska. Np., wyjaśniając rolę *prytworu* (przedścionka cerkwi) mówi on:

„Таки одже люде, котри зачали приготовляти ся до принятія крещенія, стояли такожь въ притворѣ. Памятка на той звычай задержалася по нынѣшни часы: такъ въ притворѣ стоить по некоторыхъ Церквахъ крестильница, т.е. великій сосудъ съ свяченою водою, въ котрой погружали тыхъ, котрыхъ крестили”¹⁹⁴.

Niezależnie od przynależności do cyklu, każde kazanie tworzy odrębną, zamkniętą całość. Ze względu na funkcję, dla głębszego dotarcia do umysłów i serc wiernych, w podsumowaniu każdego kazania powtórzone zostają główne myśli rozwijane w toku wypowiedzi. Kazania Pelesza były z całą pewnością bardzo pouczające i przekonujące dla wiernych. I to nie tylko z powodu prostoty i logiki wykładu, ale też ze względu na krasomówstwo, jakim się odznaczają. Wiele tu sformułowań charakterystycznych dla wzorców stylistycznych retoryki. Wprowadzona zostaje aktualizacja czasowo-przestrzenna - przeniesienie ideowego sensu wykładanych prawd w środowisko słuchaczy i ich aktualną sytuację.

„О если бы тѣи дверѣ церковни могли теперь отъзватися, покрыли бы соромомъ не одного, що черезъ нихъ до Церкви входитъ, для того, що ихъ переступае не въ намѣреніи воздати славу Богу, але въ инѣмъ часто грѣшнѣмъ намѣреніи. Оденъ приходитъ до Церкви зъ цѣкавости, другій для звычаю, инного зновъ инна грѣшна гадка провадить на тое освящене мѣсце. Любезніи во Христѣ! пѣзнаймо святѣсть сего мѣсця, и памятаймо, що тѣлько въ имени Христа належить входити на се святе мѣсце, котрого дверѣ представляютъ самого Спасителя Иисуса Христа”¹⁹⁵.

Częste jest odwoływanie się do sumień i bojaźni chrześcijańskiej wiernych, do ich pamięci o Sądzie Ostatecznym, jaki ma nastąpić:

„Для того сей видъ долженъ намъ пригадовати ону страшну хвилю, коли Спаситель прійде насъ судити, а тая гадка повинна насъ отстрашати отъ грѣха, щобысьмо стали по правой сторонѣ Христа, справедливого Судии, и услышали голосъ; Прійдите благословенніи Отца, наслѣдуйте уготованное вамъ Царство. Аминь”¹⁹⁶.

---

¹⁹⁴ I d e m, *Недѣля сыропустна. Притворѣ*, Ibidem, s. 120-124, tu: s. 122.

¹⁹⁵ I d e m, *I недѣля св. Великого Поста. Дверѣ до корабля Церкви, и ихъ значенье, внутренний видъ Церкви, имя и значенье другой части церкви*, Ibidem, s. 124-128, tu: s. 125.

¹⁹⁶ I d e m, *VI. Недѣля Св. Вел. Поста. Иконостасъ: образы, и значенье иконостаса*, Ibidem, s. 187-191, tu: s. 191.

Tak więc kazania Juliana Pełesza łączą w sobie wartości poznawcze z moralnymi, logikę i klarowność wykładu z pięknem i sugestywnością formy literackiej. Są świadectwem zarówno wiedzy, erudycji, jak i zdolność oratorsko-kaznodziejskich autora.

W kolejnych numerach „Ruskiego Siona” odnajdujemy jeszcze szereg kazań doktora Pełesza. Są wśród nich kazania okolicznościowe np. *Слово надъ мощами бл. п. Константина Лѣтвыньского, укѡнч. ученика VIII гимн. клясы въ Перемышли д. 14. Вересня 1873*¹⁹⁷. Szczególnym pięknem i sugestywnością odznaczają się kazania wielkopiątkowe¹⁹⁸. Głębią myśli teologicznej *Наука на Праздникъ трехъ Святителей*¹⁹⁹.

Warto też wspomnieć o pouczeniu Juliana Pełesza z zakresu obyczajowości duchowieństwa *О захованью священника въ товариствѣ, де зъ богочестія высмѣваются*²⁰⁰. Jest to swego rodzaju poradnik praktyczny dla duchownych na wypadek zaistniałej, niezręcznej dla nich sytuacji, kiedy w jakimś towarzystwie w ich obecności sprawy religii stają się przedmiotem kpín i żartów. Omawiając okoliczności, w jakich może zajść taka niezręczna sytuacja, autor wyodrębnia trzy kategorie ludzi skłonnych do podobnego typu żartów. Są to:

„а) Здѡбни люде, котри мають зле серце; потомъ б) таки, котри любяць зъ чого будь смѣятися, але при тѡмъ суть доброго серця; на конецъ, в) плитки головы, котри все малпунють”²⁰¹.

Z drugą i trzecią kategorią osób nie ma problemu. Ludziom dobrym wystarczy tylko łagodnie wyjaśnić niestosowność ich postępowania i zapewne zaraz zrozumieją swój błąd. Ludzi głupich łatwo ośmieszyć i pokazać płytkość ich myślenia, czym spowoduje się ich zamilknięcie. Najtrudniejsza sprawa jest z ludźmi złego serca, bo w tym przypadku zwykle na nic zda się przypominanie prawd religijnych. Najskuteczniej działa natomiast metoda

---

¹⁹⁷ I d e m, *Слово надъ мощами бл. п. Константина Лѣтвыньского, укѡнч. ученика VIII гимн. клясы въ Перемышли д. 14. Вересня 1873*, Ibidem, R: 1873, nr 23, s. 731-733.

¹⁹⁸ I d e m, *Слово на св. великій Пятюкъ*, Ibidem, R: 1975, nr 6, s. 165-170; I d e m, *Слово на св. великій Пятюкъ*, Ibidem, s. 17-177.

¹⁹⁹ I d e m, *Наука на праздникъ трехъ Святителей*, Ibidem R: 1879, nr 2, s. 45-48.

²⁰⁰ I d e m, *О захованью священника въ товариствѣ, де зъ богочестія высмѣваются*, Ibidem R: 1873, nr 2, s. 45-47; nr 3, s. 80-85.

²⁰¹ Ibidem, nr 3, s. 80.

zastosowania tej samej broni, jakiej używa przeciwnik. I tu podany zostaje szereg przykładów „satyrycznych” replik na złośliwe uwagi dotyczące religii, chociażby taka:

„Иный сталь смѣяться зъ св. Тайны Евхаристіи; такъ каже: вы отцы духовни маете бѣльшу силу якъ самъ Богъ, бо кѣлькама словами можете присиловати Бога, щобъ прійшоль до кусня хлѣба. Но на тое такъ му сказано: Бачите то такъ есть, если вы кажете до вашего слуги: Иване, якъ ту прійде дѣдъ, жебысь мя сейчасъ закликаль. И коли вамъ Иванъ скаже, заразъ бѣжите; а вѣдай не хотѣли бысте признати, що вамъ вашъ Иванъ приказуе”²⁰².

Autor jednakże przestrzega o konieczności zachowania dyplomacji w każdym indywidualnym przypadku w zależności od stanowiska osoby, z którą rozmawiamy.

Temat unii i prawosławia szeroko rozwinięty w niemieckojęzycznej pracy Pełesza w bardzo skróconej szkicowej wersji został powtórzony w jego artykule *Унія и Православіе*²⁰³ opublikowanym na łamach „Ruskiego Siona” w 1883 r.

Wskazana tu część dorobku twórczego Juliana Pełesza dobitnie świadczy o wiedzy, talencie i pracowitości tego uczonego Łemka, o jego wkładzie w dzieło popularyzacji wiedzy o chrześcijaństwie wschodnim, trosce o Cerkiew, poziom kulturalno-umysłowy jej duchowieństwa i świadomości rodzimego obrządku wśród jej wiernych. Jego dzieła piśmiennicze przez długi okres czasu służyły ruskim seminarzystom i duchowieństwu jako podstawowe prace z zakresu teorii i praktyki religijnej Kościoła wschodniego.

Przy omawianiu literatury religijnej warto również zwrócić uwagę na dorobek naukowo-piśmienniczy metropolity Josyfa Sembratowicza. Jako profesor uniwersytetu napisał on kilka prac na tematy teologiczne. Wśród nich: *De justificatione secundum doctrinam s. apostoli Pauli* (Wiedeń 1850), dysertację, na podstawie której otrzymał tytuł doktora. Ogłosił też kilka listów pasterskich (*О високомъ достоинствѣ чоловіка* [1874], *О єдности въ Церкви и о приматѣ св. Петра* [1875], *О катехизаціи* [1876], *О виборахъ до парламенту*[1879]).

Znane są też pojedyncze publikacje Josyfa Sembratowicza zamieszczane w „Ruskim Sionie.” Kazania: *Слово въ субботу пята великого поста или въ субботу похвальную*²⁰⁴

---

²⁰² Ibidem, nr 3, s. 83.

²⁰³ Ю. П е л е ш ъ, *Унія и Православіе* „Рускій Сіонъ” R: 1883, nr 4, s. 97-101; nr 5, s. 137-142; nr 6, s. 177-184; nr 7, s. 209-215; nr 8, s. 24-250.

ораз *Слово сказане въ вторникъ Вознесенія во Словѣтскѣмъ монастыри по поводу постриженія Преп. инокинѣ Мануилы Мѣльницкой черезъ В. Преосвященнаго А.-Епископа Митрополита Курь Іосифа*²⁰⁵ odznaczają się dążeniem do głębokiej intelektualnej interpretacji symboli i obrzędów wschodniochrześcijańskich, nawoływaniem do ascetyzmu i wewnętrznej walki ze słabościami ludzkimi. Zwłaszcza pierwsze z tych kazań, w którym autor ma za zadanie wyjaśnić paradoks świętowania przez współczesnych Rusinów porażki ich przodków pod murami Konstantynopola, zawiera szereg błyskotliwych myśli i porównań, ukazujących głęboką logikę i sens sprzeczności stanowiących istotę chrześcijaństwa

„вѣра хрїстіянска и въ тѣмъ ѡтношенію, якъ и въ многихъ иншхъ, перемѣнила порядокъ рѣчей и научила на событія смотрити иначе: мудрость свѣта почитати глупостію, а глупость Креста единою мудростію; слезы покаянія уважати источникомъ счастливости духовной, а радости и смѣхи свѣта того смуткомъ и погубою; убожество переносити надъ богатство, страданіемъ хвалитися, въ униженію тѣшитися”²⁰⁶.

Mówi o rozumieniu walki w chrześcijaństwie, o znaczeniu zwycięstwa. Doskonale zostały połączone treści historyczne z treściami ideowymi.

Styl kazań metropolity Josyfa, typowy dla homiletyki, bazuje na zwrotach retorycznych, stawianiu pytań i odpowiedzi na nie, tworzeniu szeregu sprzeczności i wyjaśnianiu ich. Są to kazania przeznaczone raczej nie dla prostego ludu, lecz dla odpowiednio przygotowanego intelektualnie słuchacza (czytelnika).

Duże znaczenie dla piśmiennictwa religijnego miała naukowa, literacka, a zwłaszcza redaktorska działalność metropolity kardynała Sylwestra Sembratowycza. Jako metropolita halicki ogłosił on kilka listów arcypasterskich: *Всечестному Священству* (1885), *Въ справѣ тверезости* (1886), *Посланіе по дѣлу 900-лїтного ювілея Крещенія Руси* (1888), *Посланіе по дѣлу ювілея Папы Льва XIII* (1888). Jest on autorem pracy naukowej pt. *Розсудженіе и опроверженіе статьи помѣщенной въ часописѣ „Слово” [...] подѣ заглавіемъ „Сходство и рѣзниці ученія православной и римской Церквей, списаной*

---

²⁰⁴ І. Сембратовичъ, *Слово въ суботу пята великого поста или въ суботу похвальную*, „Рускій Сіонъ” R: 1873, nr 5, s. 145-148.

²⁰⁵ І d e m, *Слово сказане въ вторникъ Вознесенія во Словѣтскѣмъ монастыри по поводу постриженія Преп. инокинѣ Мануилы Мѣльницкой черезъ В. Преосвященнаго А.-Епископа Митрополита Курь Іосифа*, Ibidem, nr 13, s. 401-407.

²⁰⁶ І d e m, *Слово въ суботу...*, s. 145.

православнымъ архиепископомъ минскимъ кир Антонимъ” (Lwów 1869). Wspólnie z J. Peleszem i J. Łepkim wydał *Изборникъ благопотребныхъ церковныхъ чинѠвъ и слижбѠ* (Lwów 1873). Ułożył też dwa utwory panegiryczno-okolicznościowe: *Стихъ въ память торжества Св. Кирила и Методия празднованого въ Римѣ 5 липця 1881 года, посвященный Галицкою Русью* (Lwów 1881) i *Стихи и кантата въ честь епископского юбилея Его Святости Пани Льва XIII* (Lwów 1893). Ale przede wszystkim należy podkreślić fakt założenia oraz redagowania przez ponad 8 lat (1871-1879) przez Sylwestra Sembratowycza czasopisma cerkiewnego „Рускій Сіонъ”. Czasopismo to spełniło wyjątkową rolę w piśmiennictwie religijnym. Jak już mogliśmy się przekonać, na jego stronicach publikowało swą twórczość piśmienniczą wielu łemkowskich duchownych. W ciągu roku wychodziły 24 numery tego pisma o objętości 32 strony każdy. Początkowo zamieszczano tu artykuły i informacje wyłącznie o charakterze religijnym. Były to przede wszystkim opracowania z zakresu historii, organizacji i doktryny Kościoła, porady praktyczne dla księży, kazania, informacje prawne, notatki bibliograficzne, korespondencje. W późniejszych rocznikach pojawia się dodatkowo przegląd polityczny, wiadomości z zakresu historii Rusi, informacje o szkolnictwie ruskim, powieści beletrystyczne.

„Рускій Сіонъ” został założony jako czasopismo niezależne, samodzielne utrzymywane jedynie ze środków własnych ruskiego duchowieństwa:

„Тая независимѠсть уможливить ему, въ слѣдуючѠмъ роцѣ, межи иншими, передовсѣмъ въ оборонѣ житейскихъ интересѠвъ нашего Духовенства руского, съ полною рѣшительностію выступити, и яко органъ свѠбѠдного заявленія основныхъ мнѣній стороны наиблизше интересованой со всею готовостію послужити”²⁰⁷.

Przy jego przygotowaniu i wydawaniu współpracowała z redaktorem głównym kilkusobowa redakcja (w skład której wchodził przez pierwsze lata m. in. Julian Pelesz, a przez cały okres wydawania pisma Aleksij Torońskij) oraz liczni korespondenci terenowi. Sam redaktor naczelny prowadził w swym czasopiśmie stałe działy bądź obszerne cykle oraz dodatkowo zamieszczał odrębne artykuły. Działy redagowane przez Sylwestra Sembratowycza dotyczyły przede wszystkim różnych porad dla duchowieństwa: *Порадникъ для початковыхъ*

сповѣдникѡвъ; Руководство въ справахъ супружества; Душпастырскіи выпади. Były to długie, kilkudziesięciocinkowe cykle ciągnące się przez wiele roczników pisma. Porady w nich zawarte dotyczyły szeregu konkretnych szczegółowych przypadków, których rozwiązanie naświetlane było od strony prawa kościelnego lub wg nauki któregoś z wielkich teologów (np. Franciszka Ksawerego Cenera). Działy te były z całą pewnością bardzo przydatne i pomocne dla duchowieństwa. Świadczą o tym chociażby listy nadsyłane od czytelników, typu: *Вопросъ изъ села до Сіона, относящійся до душпастырскихъ выпадиѡвъ.*

W marcu 1879 r. Sylwester Sembratowycz złożył rezygnację z funkcji redaktora naczelnego „Ruskiego Siona” z powodu innych obciążających go nadmiernie obowiązków. Swych kontaktów z czasopismem jednak nie zerwał:

„Складаючи однакожь непосредне провадження и головне отвѣчательство «Руского Сіона» и ѡтдаючи тоежь Свѣтл. О. Теофилу Сембратовичу Д-ру св. Богословія и Префекту ген. гр. к. Семинаріи, не гадаю тымъ покидати тую нашу церковну часопись, противно освѣдчаю, кому на томъ залежати буде, що я и на будучнѡсть останусь «Руского Сіона» посереднымъ провадителемъ и чиннимъ содѣйствующимъ участникомъ»²⁰⁸.

Należy stwierdzić, że przez ponad 8 lat swej redaktorskiej działalności Sylwester Sembratowycz stworzył i prowadził pismo na wysokim poziomie merytorycznym, ciekawe, potrzebne, niezależne od oficjalnych wpływów, co wymagało dużej inwencji, zarówno twórczej jak i organizacyjnej.

Stałym redaktorem „Ruskiego Siona” od początku aż do końca wydawania tego pisma był jeden z najpłodniejszych, nie tylko w zakresie literatury religijnej, łemkowskich twórców - Aleksij Torońskij (znany nam już jako autor szkicu etnograficznego o Rusinach-Łemkach). Znaczna część materiałów zamieszczanych na łamach „Ruskiego Siona” była jego autorstwa. Szczególnie często publikowane były kazania Torońskiego, ale nie tylko one. Bardzo chętnie poruszał ten autor w swych artykułach sprawy bieżące ruskiego duchowieństwa (*Священникъ на кумаинѣ*²⁰⁹, *Гденецо про матеріальный и моральный бытъ Духовенства*²¹⁰),

---

²⁰⁷ С. Сембратовичъ, *Запрошенье*, „Рускій Сіонъ” R: 1876, s. IV.

²⁰⁸ I d e m, *Всечестнѣйшии и Всепочтеннѣйшии Г.Г. Читателѣ*, Ibidem, R: 1879, nr 6, s. 187.

²⁰⁹ А. Тороњскій, *Священникъ на кумаинѣ*, Ibidem, R: 1872, nr 3, s. 90-95.

²¹⁰ I d e m, *Гдецо про матеріальный и моральный бытъ Духовенства*, Ibidem, nr 11, s. 321-326; nr 12,

problemy pedagogiki, szkolnictwa i nauki religii: (*Наука религии супротивъ проектованныхъ реформъ среднихъ школъ*²¹¹, *Духовно-педагогични писъма* (cykl); *Зъ справозданья ц.к. Министерства вѣроисповѣданія и просвѣты за рѣкъ 1875*²¹², *О молитословѣ для мірянъ*²¹³; zagadnienia historyczno-kulturowe *Наверненье Словенъ*²¹⁴; zamieszczał interpretacje myśli ojców Kościoła: *Описание правдивого богочестія изъ Филотеи св. Франца Салецкого*²¹⁵, *Св. Иоаннъ Златоустъ о священствѣ*²¹⁶; swe utwory beletrystyczne (o nich w dalszej części pracy).

Wśród opublikowanych w „Sionie” kazań Aleksija Torońskiego są zarówno kazania powstałe dla potrzeb stałego cyklu kalendarza liturgicznego Kościoła wschodniego jak i kazania okolicznościowe - z okazji ważnych uroczystości, wydarzeń, obrzędów. Do pierwszych zaliczymy przykładowo cykl kazań *О св. Страстехъ Христовыхъ*²¹⁷, *Проповѣдь на свѣтл. праздн. Воскрес. Христового*²¹⁸. Do drugich - kazania odpustowe: *Проповѣдь въ храмовый праздникъ св. Симеона Столпника*²¹⁹; kazania z okazji poświęcenia cerkwi: *Слово сказане при посвященію новосозданой Церкви въ Ясеницѣ Сольной Епар. Пер.*²²⁰, *Слово сказане при посвященію новоу церкви въ Солоньску епархіи Перемыской д.*

---

s. 353-358.

²¹¹ I d e m, *Наука религии супротивъ проектованныхъ реформъ среднихъ школъ*, Ibidem, R: 1878, nr 15, s. 472-475.

²¹² I d e m, *Зъ справозданья ц.к. Министерства вѣроисповѣданій и просвѣты за рѣкъ 1875*, Ibidem, R: 1876, nr 11, s. 360-364; nr 12, s. 397-398; nr 14, s. 455-457.

²¹³ I d e m, *О молитословѣ для мірянъ*, Ibidem, R: 1872, nr 7, s. 216-224; nr 8, s. 251-254.

²¹⁴ I d e m, *Наверненье Словенъ*, Ibidem, nr 18, s. 589-597; nr 21, s. 658-665.

²¹⁵ I d e m, *Описание правдивого богочестія изъ Филотеи св. Франца Салецкого*, Ibidem, nr 24, s. 745-747.

²¹⁶ I d e m, *Св. Иоаннъ Златоустъ о священствѣ*, Ibidem, R: 1873, nr 21, s. 662-665; nr 22, s. 698-702.

²¹⁷ I d e m, *О св. Страстехъ Христовыхъ: Слово I*, Ibidem, R: 1871, nr 4, s. 114-120; *Слово II і III*, Ibidem, R: 1973, nr 6/7, s. 181-191.

²¹⁸ I d e m, *Проповѣдь на свѣтл. праздн. Воскрес. Христового*, Ibidem, R: 1874, nr 5, s. 146-151.

²¹⁹ I d e m, *Проповѣдь въ храмовый праздникъ св. Симеона Столпника, выголошена дня 1 Септембрия 1873. въ Мацьковичахъ*, Ibidem, R: 1875, nr 14, s. 431-436.

²²⁰ I d e m, *Слово сказане при посвященію новосозданой Церкви въ Ясеницѣ Сольной Епар. Пер.*, Ibidem, R: 1872, nr 3, s. 83-90.

14(26)Септ. 1876²²¹; kazania pogrzebowe: Слово сказаное на похоронѣ бл. п. Теклѣ Скобельской ²²², Слово надгробное при похоронѣ бл. п. іерея Теофіля Гумецкого, завѣдателя капеланіи въ Замховѣ Перемыской епархіи сказаное д. 7. Августа 1873 ²²³, i inne.

Kazania Torońskiego mają charakter prostych bezpośrednich apeli do zgromadzonych wiernych, bazujących na odwołaniach do Pisma Świętego, wzorcach z życia Chrystusa i świętych, świadomości Sądu Ostatecznego i życia wiecznego. Ich treścią są głównie pouczenia moralne, wezwania do uczciwego, bogobojnego życia. Skierowane są do prostego ludu, odwołują się do pracy na roli, realiów wiejskiego życia:

„Выйде неразь господарь на поле орати, - плугъ иде тяжко, бо посуха, ореса зле и съ трудомъ: нарѣкае господарь и проклинае для того, що тяжко робити, бо не мае вытрвалости въ працѣ. А спустить Богъ слоту, зновъ нарѣкае, що мокро въ грунтѣ и плугъ лѣпится; зновъ нарѣкае, бо не мае вытрвалости въ працѣ. - Въ лѣтѣ, выйде жнецъ на загонъ - долгій и широкій загонъ, а солнце зъ горы пече, - зновъ нарѣкае, чому далеко еще до вечера? чому не выйде хмарка и не заступитъ сонця?”²²⁴.

W swej obrazowości i symbolice sięgają do prostych podstawowych znaków chrześcijańskich interpretowanych z dużą sugestywnością i pragnieniem dotarcia do wyobraźni słuchacza (czytelnika). Starają się oddziaływać na uczucia - wzbudzić żal, skrucę, postanowienie poprawy. Pewne z nich czynią to drogą ukazania wzorca doskonałego - Jezusa Chrystusa, św. Szymona Słupnika, a następnie uświadomienie wiernym, jak duża przepaść dzieli ich od tego wzorca. Inne zaś koncentrują się na wskazaniu właściwego wymiaru chrześcijaństwa z podporządkowaniem spraw doczesnych szczęśliwości wiecznej, o którą należy zabiegać dobrymi uczynkami tu na ziemi. Zwłaszcza w kazaniach pogrzebowych (co jest naturalne) i kazaniach w Święto Zmartwychwstania punkt ciężkości przesunięty zostaje w rzeczywistość pozaziemską i skupia się na idei Zmartwychwstania. Ale kaznodzieja nie zapomina też o

---

²²¹ Слово сказаное при посвященію новой церкви въ Солоньску епархіи Перемыской д. 14(26)Септ. 1876 выголошена (А. Тороньскимъ), Ibidem, R: 1876, nr 24, s. 765-770.

²²² А. Т о р о н ь с к і й, Слово сказаное на похоронѣ бл. п. Теклѣ Скобельской, супруги приходника въ Лѣшинѣ д. 13(25) Сѣчн?1873, Ibidem, R: 1873, nr 3, s. 85-89.

²²³ Слово надгробное при похоронѣ бл. п. іерея Теофіля Гумецкого, завѣдателя капеланіи въ Замховѣ Перемыской епархіи сказаное д. 7. Августа 1873(А. Тороньскимъ), Ibidem, nr 15, s. 471-475.

²²⁴ А. Т о р о н ь с к і й, Проповѣдь въ храмовый праздникъ..., s. 432-433.

pocieszeniu strapionych, pozostałych tu na ziemi. Pociesza ich konsekwentnie przy pomocy wartości chrześcijańskich i wezwaniu do pokładania ufności w Bogu.

Kazania Aleksija Torońskiego nie dążą do wyjaśniania różnych zawłośliwości teologicznych i efektownych chwytów intelektualnych. Cechuje je prostota wykładni podstawowych prawd wiary w odniesieniu do codziennego życia przeciętnego człowieka, dydaktyzm i koncentracja na problemach moralności. Mają więc charakter pouczeń duchowych.

Wyrażeniu tych treści ma służyć forma wypowiedzi bezpośrednio skierowanej do słuchacza, bogatej w zwroty i ozdobniki retoryczne, pełna napomnień i wskazówek. Dużo jest w kazaniach Torońskiego pytań, zwrotów wykrzyknikowych, sformułowań mających przyciągnąć uwagę słuchacza. Kazania są łatwe i proste w percepcji, przekonujące w argumentacji. Można więc przypuszczać, że Toroński był popularnym, chętnie słuchanym kaznodzieją, często zapraszany w tym charakterze na różne uroczystości kościelne.

Szczególną rolę w XIX-wiecznej literaturze religijnej Rusinów galicyjskich odegrał Mykołaj Małyniak. Znana nam już z literatury wspomnieniowej polemiczna i krytycystyczna pasja tego autora znalazła żywe odzwierciedlenie w jego utworach religijnych. Przy ich lekturze odnosi się wrażenie ciągłej, po trosze beznadziejnej walki o prawdziwie chrześcijańskie oblicze Kościoła ruskiego, o czystość obrządku, o moralność, oświatę i głębokie rozumienie swego obowiązku wobec Kościoła i wiernych przez ruskie duchowieństwo, o równe, a nie poślednie miejsce Kościoła ruskiego wśród innych Kościołów. Gdzie tylko pojawiły się przejawy odstępstwa od właściwie rozumianego dobra Kościoła, od prawd wiary, ataki przeciw religii, Mykołaj Małyniak podejmował z nimi polemikę płomienną, śmiałą, ostrą, w którą angażował się bardzo mocno, nie szczędząc przeciwnika przy obalaniu jego poglądów bądź krytyce postępowania. Jego artykuły polemiczne, jak i inne artykuły religijne, a także kazania i różne sentencje pojawiały się w znanym nam już cyklu *Зерна горющичны* lub w „Ruskim Sionie”. Warto przyjrzeć się kilku z nich, by zrozumieć sens i charakter polemiki prowadzonej przez tego nieprzeciętnego duchownego łemkowskiego,

poznać jego poglądy i dążenia, odczuć pewien tragizm tej walki, beznadziejność „*votum separatum*”, jakie stawiał, nie mogąc zbyt wiele zdziałać.

Jedną z najbardziej znanych polemik Małyniaka jest krytyczny, ostry w tonie i wyrażeniach cykl notatek *Записки Римлянина*²²⁵ drukowany w „Ruskim Sionie” (rocznik 1880). Z powodu głównie tego właśnie cyklu czasopismo to było zawieszona w swej działalności. Jego wydawanie wznowiono dopiero po dwuletniej przerwie.

„*Zapiski*” swe pisze Małyniak w wyraźnie określonym celu, metodycznie przemysławszy całość, wstępnie zadeklarowawszy swe dążenia:

„Слѣдити и уважати ходъ общества, посередь которога ся жие, есть съ всемъ природно, - высказати вольно свои спостереженя свободно каждому; обнародовати ихъ есть часомъ необходимо.

Наша церковно-народна жизнь, наше социальне состоянье, наши къ сошдамъ отношеня – будутъ предметомъ скромныхъ тыхъ запискѣвъ - правиломъ надписаное предложенье, цѣлю оборона правды - миръ Христовъ. Поволи зъ часомъ, при случайности будемъ все съ христіанско-рускою отвертостію *absque studio et ira* записовати”²²⁶.

W każdym odcinku „*Zapisków*” zawarta została reakcja, odzew autora na jakieś konkretne bulwersujące wydarzenia, najczęściej na artykuły bądź informacje w czasopismach, szkalujące Cerkiew i Rusinów, na przejawy nienawiści, fanatyzmu, głupoty zarówno w środowisku zewnętrznym, jak i wewnętrznym. Krytycznej analizie poddane zostają różne odcinki życia społecznego i religijnego Rusinów galicyjskich. O próbie obiektywnego przyjrzenia się problemom, dociekania ich przyczyn i prawidłowości niech świadczy chociażby następujący fragment „*Zapisków*”, poświęcony stosunkom polsko-ruskim w Galicji:

„Що mezi нами жие давна и стара незгода, безсмертна ненависть и неизцѣлима язва - то каждый признасть, но чому такъ есть не каждому се понятно... Яка тому причина? Одна, загальна, постоянна, певна: бракъ любви христіанской. Изъ стороны нашихъ можъ справдити предрозсудокъ, нетактовнѣсть, гордѣсть и подлѣсть, недостатокъ благородныхъ и высшихъ побудокъ в поступованю; все тое зъ часомъ пояснимо, ствердимо; зъ стороны же нашихъ братьей Полякѣвъ обща нещирѣсть, двозначна приклонность, консеквентное презрѣне, излишна, вредна надъ нами опѣрка, пристрастни части о насъ клеветы”²²⁷.

---

²²⁵ *Записки Римлянина*, „Рускій Сіонъ” R: 1880, nr 10, s. 317-319; nr 11, s. 350-353; nr 12, s. 384-388; nr 12, s. 419-421; nr 14, s. 448-451; nr 15, s. 481-484; nr 16, s. 513-517; nr 17, s. 541-545; nr 19, s. 610-612; nr 20, s. 640-643.

²²⁶ *Ibidem*, nr 10, s. 317-318.

²²⁷ *Ibidem*, s. 318.

Największej krytyce poddane zostaje środowisko rodzime. Chodzi tu bowiem o krytykę konstruktywną, jako że

„Всякое исправленье нужно ѓть себе зачати”²²⁸.

Małyniak nie tylko krytykuje, ale zastanawia się też nad sposobem zmiany sytuacji, zaradzenia złu, podaje konkretne propozycje, sam wyraża chęć zaangażowania się np. w prace nad ujednoczeniem i dokładnym objaśnieniem *tipiku*, próbuje całościowo analizować sytuację. Ale, że krytyka była bardzo ostra, nie szczędząca nikogo, zwłaszcza duchowieństwa, nie mogła być ona przyjęta odpowiednio. Nie przysporzyło z pewnością autorowi sympatii we własnym środowisku stwierdzenie:

„Русины нищать себе и своихъ взаимно, пѡдчиняють себе льстиво, раболѣпно сильнѣйшимъ и при даной случайности ѡтвѣчаютъ за получени добродѣйства часто найчорнѣйшою невдячностію. Никто тѡлько вреда не причиняе Твоей Матери Руси, якъ ея власни сыны. Никто меньше, якъ Русинъ Русина не цѣнить, никто скорѣйшій якъ онъ до оскорбленія, пониженія, уничтоженія своего брата руку приложити”²²⁹.

Nietrudno sobie wyobrazić reakcję wyższego duchowieństwa na ocenę Małyniaka:

„При нынѣшномъ состояніи Руской церкви бракъ ей пекущій отвѣтныхъ лицъ на духовныхъ намѣстниковъ, крилошанъ, ректоровъ, епископовъ (...) Плодоноси и очищаючи хмары часомъ сходятъ зъ горъ, часомъ подносять ся зъ доловъ и орошаютъ верхи Бескида, на той разъ у насъ исправленія, очищенія новой жизни вѣдай зъ доловъ нужно надѣяться”²³⁰.

Dlatego więc „*Zapiski*” Małyniaka nie przyniosły pożądanego skutku. Na czasopismo, które je opublikowało ściągnęły czasowy zakaz wydawania, samego zaś autora postawiły w gronie osób „podejrzanych”, traktowanych z niechęcią i odsuwanych od wyższych stanowisk.

Nie zaprzestał jednak Mykołaj Małyniak swych prób piętnowania zła i szukania możliwości poprawy sytuacji Cerkwi i stosunków wśród Rusinów galicyjskich. Świadczą o tym kolejne artykuły tego autora, opracowane najczęściej na bazie wcześniej wygłoszonych referatów: *Евхаристика, Календарь, Семинарь, Языкъ а Кафоликъ, Якого мы обряда?* (w:

---

²²⁸ Ibidem, s. 319,

²²⁹ Ibidem, nr 16, s. 513.

²³⁰ Ibidem, nr 19, s. 611.

„Зерна Горушичны изъ сѣменца Камянина”²³¹); *Насущныя нужды наша, По календарному вопросу* (w: „Зерна горушичны Н. Д. Камянина - жменя пятая”).

Są one dowodem elastyczności myślenia autora, globalnego, perspektywistycznego, które nakazuje w pewnych dziedzinach życia ściśle trzymać się tradycji, utartych zwyczajów, w innych zaś podejmować działania reformatorskie, zgodne z duchem czasu i wymogami praktycznymi

„Мы не потребуемъ ніякихъ новыхъ набожен’ствъ; то въ чемъ нуждаемся есть новъ духъ, новая жизнь, пробужденіе вѣры, надежды, любви, дерзостная воля обладѣти источниками, изъ нихже проистекаетъ крѣпость”²³².

O swej walce słownej tak mówi sam autor:

„Лемку, римлянину, паписту - мнѣ случалось большекратно непрошено, безвозмездно, безпримилительно боротися съ свѣтлѣйшими, сіятельнѣйшими, преосвященными лицами...”²³³.

Mamy więc w osobie Małyniaka przykład zagorzałego polemisty, człowieka pragnącego w największej mierze dobra Cerkwi i swego narodu, intelektualisty umiającego głęboko wnikać w istotę wielu zagadnień religijno-społecznych, ocenić przyczyny niepokojących zjawisk w życiu Cerkwi i społeczeństwa ruskiego i zaproponować konkretne sposoby zmiany niekorzystnej sytuacji.

A że nie ograniczał się on tylko do słów, świadczą np. opracowane przez niego *Чтенія Паримійныя*²³⁴, które przygotował, pragnąc usunąć wszelkie typowe dla ksiąg cerkiewno-słowiańskich błędy poprzez porównywanie słowo w słowo podręcznika z opracowaniami oryginalnymi

„да сякъ чтый «разумѣть яже чтеть» и слышащимъ въ разумъ произносить”²³⁵.

Wśród kazań opublikowanych przez Małyniaka jako *Нѣсколько словъ случайныхъ* w garści piątej cyklu *Зерна горушичны* znajdują się wyłącznie kazania okolicznościowe.

---

²³¹ *Зерна Горушичны изъ сѣменца Камянина*, Перемышль 1900.

²³² *Насущныя нужды наша* [w:] *Зерна Горушичны Н.Д. Камянина - жменя пятая...*, s. 3-24, tu: s. 19-20.

²³³ *Языкъ а Католикъ* [w:] *Зерна Горушичны изъ сѣменца...*, s. 35-41, tu: s. 35.

²³⁴ *Чтенія Паримійныя часть первая яже къ Миней или Трифологию издалъ Іерей Николай Д. Малянякъ Камянинъ пресвітеръ Сливницкій*, въ Перемышль 1902.

²³⁵ *Предисловіе* [w:] *Ibidem*, s. 3.

Najlichniesze są kazania pogrzebowe, ale są też kazania na inne okoliczności: *Слово къ красичинскимъ школярамъ въ годъ Епископского Ювілея Его Святости Льва П. XIII. сказаное 2.3.1893.*; *Слово къ Еп. Іос. Себ. Пельчару при случайности посѣщенія Нимъ церкви на Сливницѣ въ Н. о Розсл. д. 21.5.1905*; *Начеркъ слова къ Намѣстнику А. Потоцкому посѣщающему чиновню Кристинополь 21.4.1892*; *Слово прощальное съ Шляхтовянами 7.Септембра 1890*; *Слово къ первенствующу нео-пресвитеру І.М.У. 29.IX.98. Сльн.* i inne. Są to kazania krótkie, konkretne, bezpośrednio objaśniające okoliczność, do której się odnoszą. Nie ma w nich zbędnych ozdobników, wtrętów, dygresji. Wiele spośród kazań pogrzebowych wygłoszonych było nad grobem bliskich przyjaciół autora. Stąd ich bardzo osobisty i zaangażowany ton.

Wraz z kazaniem zamieścił też Małyniak kilka swych okazyjnych przemówień oraz wierszy poświęconych jakiemuś wydarzeniu bądź osobie.

Mykołaj Małyniak bezsprzecznie najpełniej realizował się twórczo w utworach polemicznych. W nich mógł wypowiadać swe poglądy, przekazywać wiedzę i spełniać kapłańskie posłannictwo walki słowem o prawdy Chrystusowe. Wywarło to wpływ również na stronę stylistyczną utworów. Najlepsze pod względem literackim są właśnie te prace, w których z pasją przekonywał, udowadniał, argumentował, zaprzeczał. Wyczuwa się w nich głębokie zaangażowanie autora. Pomimo rzeczowości i klarowności wywodów wyraźnie zauważalna jest emocjonalna atmosfera całości, wyrażająca się w szeregu sformułowań nacechowanych uczuciowo, np.:

„Можемъ понадъ тою отвратительною грязью неприкосновенно переплысти...”²³⁶.

Charakterystyczne dla stylu Małyniaka są sformułowania wieloepitetowe, wielostronnie dookreślające, typu:

„славно извѣстный симпатичный ораторъ сказалъ по обычаю свою рѣчь: сильно, ефектно, «зажеряюще»”²³⁷.

---

²³⁶ *Насущныя нужды наша [w:] Зерна Горушичны ... жменя пята...*, s. 3-24, tu: s. 6.

²³⁷ *По календарному вопросу . Votum separatum [w:] Ibidem*, s. 25-36, tu: s. 25.

Nadają one utworom specyficznego wyrazu, podkreślają i uwypuklają pewne myśli, zwalniają tok wypowiedzi, każąc zastanowić się nad istotą określanego zjawiska, rzeczy, czynności, itp. Nie czyni to utworów Małyniaka łatwiejszymi w czytaniu, nadaje natomiast głębi jego wypowiedziom. A przecież o to chyba chodziło temu intelektualście mocno zaangażowanemu w głoszenie prawdy.

Autorem utworów polemicznych z zakresu piśmiennictwa religijnego był również Tyt Myszowski. Znaczna część jego twórczości naukowo-literackiej odnosi się już do okresu międzywojennego. Ale i przed 1914 r. wydał on kilka prac, głównie naukowych z zakresu swej specjalizacji - biblistyki i filologii orientalnej *Chronologica - historica introductio in Novum testamentum* - praca habilitacyjna (Lwów 1892), *De ratione litterarum A.T. in cautico Mariae conspicua, dissertatio exegetica* (Lwów 1901), *Isaiae liber in versionibus Graeca LXX et latina Vulgata et Paleoslavica exhibitus et explicatus, pars prior.* (Lwów 1906), *Взглядъ св. Іоанна Златоустаго на верховную власть св. Ап. Петра* (Lwów 1908), *Изборникъ благопотребныхъ церковныхъ чиновъ и службъ* - wydanie piąte (Lwów 1914). Artykuły i rozprawy naukowe publikował Myszowski głównie w czasopismach religijnych: „Богословскій Вѣстникъ” i „Церковный Востокъ”, natomiast artykuły publicystyczne na bieżące tematy w gazetach „Червонная Русь” i „Галичанинъ”.

Interesująca jest zwłaszcza broszura Myszowskiego *Двѣ науки - истина едина*²³⁸, która powstała jako polemiczna odpowiedź na artykuł *Двѣ науки* w numerze ósmym czasopisma „Живая мысль” z 1903 r. O tym, że artykuł *Двѣ науки* oraz jego uzupełnienie-wyjaśnienie w gazecie „Галичанинъ” spowodował żywą polemikę w kręgach inteligencji ruskiej zaświadcza Mykołaj Małyniak w szkicu *Насуцныя нужды наша*, w którym również została zawarta polemika z tym artykułem. Był to typowy kij w mrowisko. Ówczesni uczeni teologowie poczuli się w obowiązku wypowiedzieć na poruszony temat, bronić nauki chrześcijańskiej, której jako zastygłej, schematycznej, ślepo posłusznej tajemniczym nakazom,

---

²³⁸ Т. Мышковскій, *Двѣ науки - истина едина*, Львовъ 1904

zniewalającej umysły, przeciwstawiona została „druga nauka” - wolna, racjonalna, postępową, autonomiczną.

Broszura Tyta Myszkowskiego jest utworem polemicznym całkiem odmiennego typu niż polemiki M. Małyniaka. Jeśli polemiki Małyniaka można by nazwać religijno-społecznymi, to Myszkowski przeprowadza swą polemiczną argumentację na płaszczyźnie typowo teologicznej. Określiwszy inaczej dwie opozycyjne postawione do siebie nauki jako „вѣра” i „невѣрство” stara się on udowodnić zgodność wiary z rozumem:

„Вѣра христiанская вовсе не противится уму, какъ это часто можно слышать. (...) Умъ чловѣческой не обязанъ и не долженъ признавать то за истину, въ чемъ достаточно не удостоверился. Такъ же и вѣра чловѣка должна быть разумна, а не легкомысленна или суевѣрна, т.е. умъ можетъ и долженъ лишь тогда признать какую-то истину какъ Богомъ откровенную, если удостоверится въ томъ, что она дѣйствительно происходитъ отъ Бога”²³⁹.

Następnie autor przytacza trzy podstawowe łatwe do udowodnienia prawdy, na których opiera się wiara chrześcijańska, a dalej udowadnia konieczność uznania przez rozum ludzki tych prawd. Dwa ostatnie rozdziały broszury zawierają konkretne odpowiedzi na postawione w artykule, którego polemika dotyczy, zarzuty wobec nauki chrześcijańskiej. Przytoczone przez Myszkowskiego dowody nie tylko zostały wykorzystane jako argumenty w bezpośredniej polemice, ale mają wyraźnie ogólniejszy, dydaktyczny cel, który autor sam określa we wstępie:

„Я не хотѣлъ никого вызывать, и не вызываю никого симъ разсужденiемъ. Моя цѣль - прийти въ помощь тѣмъ, что нуждаются въ помощи, особенно же тѣмъ молодымъ людямъ, которые вступая въ водоворотъ жизни и встрѣтившись съ «другою наукой», съ одной стороны на столько проявляютъ дѣйствительной самостоятельности, что не хотятъ сейчасъ слѣпо приклоняться передъ самомнѣнiемъ той науки, а съ другой стороны передъ надвигающимися волнами сомнѣнiй ищутъ точки опоры и готовы опертися на нее, когда имъ будетъ предложена”²⁴⁰.

Polemika Myszkowskiego jest rozważna, stonowana, koncentrująca się na problemie, nie napastliwa. Argumenty są stanowcze, stawiane z pełnym przekonaniem i wiarą w ich słuszność.

Styl jest bardziej typowy dla prozy naukowej niż dla utworów polemicznych, choć w pewnych fragmentach przeważają zwroty i sformułowania stosowane najczęściej w polemikach. Broszura tradycyjnie napisana jest w *jazycziju*.

---

²³⁹ *Ibidem*, s. 8.

²⁴⁰ *Ibidem*, s. 4.

Dalsze utwory polemiczne Tyta Myszkowskiego powstały już w okresie międzywojennym i dotyczą głównie norm zapisu językowego. Poznajemy z nich Myszkowskiego jako zagorzałego obrońcę zapisu etymologicznego. Utwory te w zdecydowanie wyższym stopniu nasycone są emocjonalnie, operują patetycznymi zwrotami, metaforycznymi obrazami Rusi opanowanej przez demona fonetyki, górnolotnymi wykrzyknikowymi frazami²⁴¹.

Przeprowadzona powyżej bardzo wyrywkowa charakterystyka literatury religijnej powstałej pod piórem łemkowskich duchownych, wskazuje w najogólniejszy sposób na podstawowe tendencje panujące w tej dziedzinie piśmiennictwa oraz na zasadnicze problemy nurtujące środowisko duchowieństwa ruskiego w omawianym czasie. Obok typowo naukowych rozpraw teologicznych stanowiących wyraz zawodowej aktywności ich autorów (zazwyczaj profesorów uniwersytetu) często publikowane są kazania, porady praktyczne i prawne dla księży oraz utwory polemiczne. Zagadnienia teologiczne stanowią zasadniczą część tej literatury. Ale obok nich często porusza się sprawy społeczno-organizacyjne z życia Cerkwi oraz narodu. Wiele problemów religijnych ujmowanych jest w lokalnym ruskim kontekście społeczno-politycznym. Innym razem kwestie patriotyczno-narodowo-społeczne interpretowane są w duchu norm religii chrześcijańskiej. Uwagę duchownych zaprzatają sprawy unii, obrządku wschodniego, zachowanie jego czystości w ramach Kościoła unijnego, poziom moralny i intelektualny ruskiego duchowieństwa itp. Nieocenioną rolę w rozwoju piśmiennictwa religijnego i podejmowaniu tematów religijno-społecznych spełnił miesięcznik „Рускій Сіонь”.

---

²⁴¹ Т. М ы ш к о в с к і й, *Въ защиту етимологического правописанія*, „Сборникъ Галицко-русской Матицы за 1930 годъ”; I d e m, *Якъ пишеться правописно?*, Львовъ 1931.

4. Poezja

W XIX wiecznej literaturze łemkowskiej poezja nie zajmuje pierwszorzędno miejsca. Zdecydowanie pełniej rozwijała się wówczas twórczość prozatorska, a nawet dramatyczna. Poetów wielkiego formatu w tym okresie nie odnotowujemy. Trudno przewidzieć jak rozwinąłby się talent młodego, dobrze zapowiadającego się poety Mychajła Nesteraka, gdyby wczesna śmierć nie przerwała jego życia. Ale i tak jego dojrzała twórczość odnosiłaby się wówczas do okresu międzywojennego.

Za najbardziej uznanego poetę łemkowskiego w drugiej połowie XIX w. uważany jest Modest Humeckij, dr medycyny, pochodzący ze wsi Tokarnia w sanockim, wszechstronnie utalentowany, uprawiający różne typy pisarstwa - od poezji przez dramat, eseistykę aż do gazetowych notatek-korespondencji, reportaży, itp. Swe ruskojęzyczne wiersze, podpisywane najczęściej pseudonimem „Марія отъ Сіона,” publikował w czasopismach literacko-naukowych „Боянь”, „Временникъ Института Ставропигійского”, „Новый Проломъ” poczynając od połowy lat sześćdziesiątych XIX w. W 1876 r. pojawił się polskojęzyczny zbiorek „poezyj” Modesta Humeckiego *Poezyje przez Nieznanego*²⁴², zawierający drobniejsze utwory liryczne, poematy i dramat *Anhelli* (zbiorek czasem niesłusznie przypisywany jest Karolowi S. Petelenzowi²⁴³) W 1881 r. Humeckij wydał zbiorek wierszy „Думки и Думы”.²⁴⁴ Napisał on też opublikowany tylko fragmentarycznie poemat „Сіонъ”.

Tom *Poezyje przez Nieznanego* powstał pod wyraźnym wpływem polskiego romantyzmu. Oddziałała nań zwłaszcza liryka osobista Adama Mickiewicza oraz niektóre poematy Juliusza Słowackiego; są tam też pewne bezpośrednie odwołania do twórczości Zygmunta Krasińskiego (*Bądźmy dumni mój aniele...*). Otwierający zbiorek cykl liryczny

---

²⁴² *Poezyje przez Nieznanego*, Jasło 1876.

²⁴³ Tak np. rozpoznany jest egzemplarz tego wydania znajdujący się w Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie. Identyfikacja taka podana jest na podstawie: Estr. VII, str. 13.

²⁴⁴ М а р і я о т ъ С і о н а, *Думки и Думы*, Львовъ 1891.

Laura, składający się z siedmiu sonetów miłosnych, to zarówno reminiscencje petrarkowskie, ujawniające się chociażby tylko w imieniu samej adresatki wyznań i westchnień miłosnych bohatera lirycznego, jak też i nawiązania do Mickiewicza, który sam często do Petrarcki się odwoływał. Szczególnie cykl *Sonetów odeskich* Mickiewicza i jego liryka osobista poświęcona Maryli Wereszczakównie (Puttkamerowej) miały zapewne spore znaczenie dla powstania cyklu sonetów miłosnych Humeckiego. W sonetach tych połączone zostało opiewanie boskiego ideału kobiety z ziemską pełną namiętności *ars amandi*. W centrum sytuacji lirycznej znajdują się wzniosłe przeżycia podmiotu lirycznego w kontakcie z „boską dziewicą”, które podnoszą go na wyżyny, w wymiar ponadludzki.

Lecz kiedy piosnkę usłyszę o tobie,
Twe oko ujrzę, co natchnieniem płonie:

Wnet się rozjaśni myśl moja jak słońce,
Wulkan rozsadzi grobowe całuny
I jako olbrzym świat chwytam za końce:

Słyszysz jak grają zmartwychwstania struny?
Kocham cię - niebios oddycham płomienie!...
W tobie przeczuwam unieśmiertelnienie!...²⁴⁵

W cyklu uporczywie powraca problem ideału piękna w sztuce wobec piękna naturalnego uosobionego przez Laurę. Piękno naturalne przewyższa wszystkie ideały. Jest to typowo romantyczne stawianie natury nad sztucznym wymysłem ludzkiego rozumu. Z repertuaru romantyków czerpany jest cały zasób środków stylistycznych, obrazowość, stałe skojarzenia słowne, porównania, ogólna atmosfera wzniosłości wyznań miłosnych.

Kolejny, trójczęściowy cykl tomu, zatytułowany *Anhella*, zawiera w pierwszej części *Sonety i drobniejsze poezyje*, w drugiej poemat *Na oceanie*, w trzeciej zaś poemat *Na ruinach*. Części te nie są ze sobą powiązane kompozycyjnie. Łączy je w bardzo luźny sposób jedynie postać anioła-Anhelli, która występuje w roli kochanki, muzy, boginki, geniusza, siły sprawczej natchnienia poetyckiego podmiotu lirycznego, owego „boskiego szalu”, zespalałego w sobie niebo i piekło zarazem. Wspólny dla całego cyklu jest też bohater liryczny, swymi wyznaniem kreujący sytuację liryczną, najczęściej osnutą wokół własnych

---

²⁴⁵ *Kocham cię* [w:] *Poezyje...*, s. 6.

przeżyć i wizji bohatera w kontakcie z „boską” Anhellą lub na jej wspomnienie. Do rzadkości należą utwory wykraczające poza krąg miłosnych, natchnionych wyznań poety takie, jak poemat *Triumf (Wspomnienie krwawych lat)* i *Do Mistrza Matejki. Wspomnienie bitwy pod Grunwaldem*. W pierwszym z nich jako prolog wykorzystano motyw pieśni ludowej, które później powrócą w ruskiej wersji językowej w tomie *Думки и Думы*.

Zaczerpnął więc Humeckij z romantyzmu pewien model lirycznego przeżywania, dandysowski, egocentryczny wzorzec romantycznego kochanka, który gotów jest wszystkim pogardzić dla kilku chwil spędzonych ze swą boginką, wynoszącą go ponad wymiar człowieczy, czyniącą go twórcą, natchnionym bardem, wszechmocnym kreatorem. Czasem rozplywa się on w nadmiarze szczęścia w ramionach swej kochanki; wówczas śpiewa pieśń natchnioną. To znów nieszczęśliwy po jej utracie tworzy pieśń szatańską:

Gdybyś ty moją była aniele,
Modlitwa siłą nieba święcona
Brzmiałaby w mojej duszy kościele,
Z ruinby palma trysła zielona!...
.....
Lecz teraz postać moja szatana,
Piekielną pieśnią grzmią moje struny,
Miłym mi teraz szum hurragana,
Z chmur niechaj biją burze, pioruny!...²⁴⁶

Romantyczna jest też sceneria wyznań miłosnych: świątynia, łódź płynąca ku wschodzącemu słońcu, spieniony ocean, włoskie pejzaże z cyprysami i gondolą, „kraj palmy, Arkadyja zielona”, Hellada, puszcza, ruiny, mogiły, oaza, szalejąca burza, zachód słońca, itp. W ogólnej nastrojowości bliskie są te wiersze nawet preromantyzmowi. W chwili ich opublikowania prezentowały one sobą mocno skonwencjonalizowany już model przeżywania i ogólnej postawy twórczej. Nie można jednak odmówić autorowi pewnej inwencji artystycznej przejawiającej się w postaci wielu sformułowań poetyckich, chociaż mieszczących się w ogólnym modelu przeżywania, jednak własnych, oryginalnych, interesujących pod względem formalnym.

---

²⁴⁶ *Do Anhelli* [w:] *Ibidem*, s. 15.

Całkiem inna, chociaż także wywodząca się z romantyzmu, konwencja literacka oddziaływała na wiersze Modesta Humeckiego zawarte w zbiorze *Думки і Думи*. Jest to w głównej mierze liryka patriotyczno-historyczna i religijna, po części nawiązująca do ukraińskich dum oraz oparte na folklorze ballady. Nastrój ich jest uroczysty, podniosły, często występują elementy inwokacyjne, zastosowane zostały liczne chwytły stylistyczne zaczerpnięte z retoryki. Patriotyzm w wierszach Humeckiego odnosi się do szeroko pojętej Rusi, bardziej historycznej niż współczesnej autorowi, ze sławnymi kurhanami, mogiłami, legendarnym Bojanem, spowitej smutkiem swej nieszczęsnej doli, Rusi tragicznej w jednym wierszu, w innym zaś triumfującej, wspaniałej.

Спить въ курганахъ слава давна, -
 Русь славутна - край могиль!
 Где Бояновъ арфа славна?
 Мечъ, що враговъ биль?
 Ой не встануть тѣ могилы,
 Що залегли русскій свѣтъ...
 Ой не взлетять сизокрылы
 Орлы наши, нѣтъ!...²⁴⁷

О Русь! Ты стоишь, якъ чудо! якъ огненный сводъ небесь!
 Мы смотря въ Твое сіянье идемъ путемъ вдохновенья
 Въ край пророческой мысли - чародѣйного творенья!
 О нашъ походъ велелѣпный! міръ не зриль такихъ чудесь²⁴⁸

W nastrojona na wysokie tony emocjonalne lirykę patriotyczną Humeckiego wplatają się motywy osobiste, wyznania tragicznej rozpaczli i żalu „ja lirycznego” z powodu zniszczenia jego ojczyzny. Np. w wierszu *Орель* dwie strofy złożone z pytań retorycznych okrażają pierścieniowo strofy wewnętrzne, potęgując rozpaczliwość wyznania:

Чому мене мать родила?
 Чому грудь матери ссаль?
 Чому я якъ соколь крыла
 Ко матери руки рваль?
 .....
 Где твое сердце остало,
 Тамъ отчизны уже нѣтъ!
 Все выгасло - все сконало -
 Только твоя болѣзнь нѣтъ!
 .....
 Чому въ груди сердце грае?
 Душа пѣсни мечеть въ свѣтъ?

²⁴⁷ М а р і я о т ъ С і о н а, *На курганахъ* [w:] *Думки...*, s. 8.

²⁴⁸ I d e m, *О Русь* [w:] *Ibidem*, s. 6.

Чому сонце що день встає?
Чому еще міръ стоить!²⁴⁹

W tym przypadku jednakże motywy osobiste zostały wprowadzone głównie w funkcji stylistycznej. Natomiast obecność autobiograficznych elementów bliżej charakteryzujących podmiot liryczny, prawdopodobnie tożsamy z podmiotem autorskim, występuje w wierszu *На горахъ*:

На горахъ- гей тамъ свѣтъ мой!
Тамъ родился - тамъ я взрѣлъ,
Тамъ плакался я тугой -
Зъ ѳтамъ душу въ свѣтъ понесь!²⁵⁰

Dominantą uczuciową jest występująca prawie we wszystkich wierszach tęsknota, rozpacz, żal z powodu zniszczenia ojczyzny, jej tragicznego losu. Wszystko płacze i rozpacza - góry, stepy, mogiły. Wszystko wspomina dawną sławę i boleje nad obecnym upadkiem. Jest to pewien przyjęty w literaturze model przeżywania lirycznego, ogólna maniera, pierwotnie założony nastrój, charakterystyczna dla dum tęsknota za przeszłością.

Podobnie smutny jest nastrój ballad, mających najczęściej tragiczne zakończenie. Podtytuły - *Украинска баллада*, *Галицка баллада* wskazują na teren, z jakiego zaczerpnięte zostały wątki balladowe.

Wiersze z tomu *Думки и Думы* uroczyste, wyszukane, przepelnione są tropami, wymyślnymi figurami stylistycznymi służącymi do uzyskania niezwykłego efektu poetyckiego. Wprowadzono tu różne przekształcenia semantyczne: wyszukane epitety, rozbudowane porównania, metafory, hiperboliczne obrazy, animizacje, liczne symbole i alegorie. Autor stosuje też środki słowotwórcze, najczęściej deminutiva. Występują archaiczne cerkiewnosłowiańskie wyrażenia. Najchętniej jednak operuje Humeckij środkami składniowymi, wykorzystując cały prawie ich repertuar. Lubuje się on w powtórzeniach, parabolizmach, zwłaszcza częste są anafory. W wielu wierszach występują apostrofy, również pytania retoryczne, antytezy. Poeta budował swe wiersze bardzo kunsztownie, starając się

---

²⁴⁹ I d e m, *Орель* [w:] *Ibidem*, s. 6-7.

²⁵⁰ I d e m, *На горахъ* [w:] *Ibidem*, s. 10-11.

zawrzeć w nich górnolotne treści i nadać im najbardziej „poetycką” formę. Czasem w charakterze zamierzonego chwytu stylistycznego wprowadza całe fragmenty zaczerpnięte z poezji ludowej:

Рута зелена -
Дђва червена,
Рута сжелтђла -
Дђва сблђднђла...
Зачемъ желтђешь зелена травиця?
Зачђмъ блђднђешь румяна дђвица?²⁵¹

Widzimy więc w zbiorze Humeckiego połączenie jeszcze XVIII-wiecznego stylu poetyckiego obficie czerpiącego z zasobu stylistycznego retoryki (apostrofy, pytania retotyczne, powtórzenia, paralelizmy, opiewanie wzniosłej idei, uroczysty nastrój) z romantycznym zainteresowaniem ludowością, kreowaniem tragicznego bohatera lirycznego, opiewaniem zamierzchłych czasów, dawnej sławy i bohaterów, z całym nastrojowym repertuarem mogił, kurhanów, upiorów, wieszczych piewców, ogólnej niesamowitości i tajemniczości. Łatwo odczytać z wierszy Humeckiego dobre obeznanie ich autora z poezją rosyjską, ukraińską, polską i niemiecką, co miało znaczny wpływ na stronę stylistyczną i ideową jego twórczości.

Pod koniec charakteryzowanej przez nas epoki opublikował zbiorke wierszy *Весняни сны*²⁵² wchodzący wówczas dopiero na scenę literacką Hryhorij Hanulak. Jego dojrzała twórczość przypada na okres międzywojenny. Wiersze były młodzieńczym epizodem w dorobku pisarskim tego autora. Nie są znane dalsze jego publikacje w tym zakresie. Zasadniczą część twórczości Hanulaka stanowią opowiadania, a przede wszystkim krótkie utwory dramatyczne.

Tomik zawiera wiersze powstałe w latach 1907 - 1909 (każdy wiersz oznaczony jest miejscem i datą powstania, a także dedykacją, jeśli komuś jest poświęcony). Zawarte są one w cyklach tematycznych zatytułowanych *Весняни сны*, *Родный край*, *Вернися*, *Зъ подъ забутой стрђхи*. Poza cyklami umieszczone są wiersze: *Могучи нђсни*, *Прости*, *Не*

---

²⁵¹ I d e m, *Триумфъ* (*Изъ поемы: Сіонъ*), „Боянь” R: 1867, nr 20, s. 1.

²⁵² Г. Г а н у л я к ъ, *Весняни сны*, Львовъ 1909.

тратѣте надѣи, На мори середь ночи. Na wstępie autor zamieścił nieco górnołotną dedykację :

„Всѣмъ, котри були менѣ до сихъ поръ ѓтрадою и пѓдпорою въ лихихъ годинахъ, котри менѣ за весняныхъ лѣтъ вказовали часомъ дорогу... житья... - присвячую въ доказъ, що ихъ я всегда такъ мило сгадую, якъ и ти мои весняни думы-сны”²⁵³.

Wiersze Hanulaka cechuje młodzięca egzaltacja i przesadność. Szczególnie wobec cyklu *Весняни сны* odnosi się wrażenie, że mamy do czynienia z wyznaniem człowieka doświadczonego życiem, który przeżył wiele goryczy i smutku i z tęsknotą wspomina swe młodzięcze lata (a pisze je 24-letni młodzięciec).

Де-жь пропали вы
Гей весняни сны?
Якъ васъ собѣ пригадаю
Зъ туги я - гину, вмираю!
Но хотъ плачу дни и ночи
Весна вернутись не хоче!
Гей весняни сны,
Де-жь пропали вы?²⁵⁴

Świat okrył się smutkiem i żalobą, wszystko minęło, tylko senne mary przywodzą przed oczy szczęśliwe czasy. Dominujące w cyklu są uczucia żalu i bólu, mające prawdopodobnie proveniencję „młodomuzowską”:

Цѣлий свѣтъ сумомъ вже сповитый,
А зъ нивъ и пѓль,
Лишь вѣтеръ вѣ сумовитый,
И жаль и боль...²⁵⁵

Podobnie tęskny jest cykl *Рѓдный край*. Przedmiotem tęsknoty rzeczywistej lub antycypowanej jest tu kraj ojczysty, który najpierw jest opiewany:

Чомъ ти нивы, хотъ бѣдненьки
А серцю таки миленьки,
Гей той Божій рай?
Бо ти нивы свои рѓдни,

Тому люби, хотя бѣдни,
Бо тутъ рѓдный край.
*
Яки чудни рѓдни горы,

---

²⁵³ *Ibidem*, s. 3.

²⁵⁴ Г. Ганулякъ, *Весняни сны* [w:] *Ibidem*, s. 5.

²⁵⁵ *Ibidem*, s. 9.

А сихъ нашихъ пѣсень хоры,
Хоть ихъ вѣчно грай!
Туть такъ любо, туть такъ мило...
Ой туть бы ся вѣчно жило
Бо туть рѣднѣй край!²⁵⁶

Z kolei następuje rzewne pożegnanie:

Пращай же мѣй любимѣй краю
И ты пращай родима стрѣхо.
И бути може, що кидаю,
Тебе на все, моя потѣхо!²⁵⁷

Potem „ja liryczne” zwierza się ze swej wewnętrznej walki pomiędzy pragnieniem poznania dalekich światów, poszukania lepszej doli, a miłością do kraju ojczystego.

Щезай принадо! - щобъ ты не знати,
Бо хоть въ далеку, таемну даль,
Мене щось тягне, то покидати
Тебе мѣй краю - менѣ ще жаль!²⁵⁸

Wreszcie prawdziwie tęskniący ostatni wiersz cyklu (pisany w Wiedniu) wyraża głębokie uczucie zapowiadane od samego początku:

...Кобы то вернути у рѣдну краину
И разъ ще почути рѣднесенъке слово,
Кобы ще глянути на рѣдну хатину,
Тодѣ то и серце ожило-бъ на ново...
*
Кобы хоть сей вѣтеръ, що блудить свѣтами
Принѣсь менѣ вѣстку изъ рѣдного краю!
Бо я туть гѣркими вмываюсь слезами
И своему горю кѣнца не видаю.²⁵⁹

Wierny swej tonacji uczuciowej pozostaje Hanulak również w trzecim cyklu wierszy *Вернися*, poświęconym miłości do dziewczyny (dedykowany jest B. M. [Марыч]). Znów czytamy przesadnie rozpaczliwe młodzieńcze wyznania liryczne po utracie ukochanej dziewczyny, błaganie o powrót:

Чи чуешь, якъ гѣрко я плачу?
Вернися-жь хотя на хвилину,

---

²⁵⁶ Г. Г а н у л я к ъ, *Родный край* [w:] *Весняни сны...*, s. 10-11.

²⁵⁷ *Ibidem*, s. 11.

²⁵⁸ *Ibidem*, s. 12.

²⁵⁹ *Ibidem*, s. 12-13.

Бо видишь, якъ всякую днину,
Безъ тебе горюю и плачу.

.....

Забрала ты хвилѣ спокѣйны, -
У груди лишь буря шалѣе
И дика розпука тамъ вые, -
Забрала ты хвилѣ спокѣйни²⁶⁰

Natomiast cykl *Зъ пѣдъ забутой стрѣхи*, choć rozpoczyna się smutnym obrazkiem epiko-lirycznym głodnego przednówka w chłopskiej chacie, to w dalszych wierszach przeobraża się on w bardziej optymistyczne patriotyczno-religijne pieśni-modlitwy:

Нашъ добрый Творче, котрый царствуешь
Гень тамъ высоко понадъ звѣздами,
И всѣ жалобы та стоны чуешь -
Молимъ будь съ нами, всегда будь съ нами!

.....

Дай, щобъ Русь наша все процвитала
И несла гень славу Твою свѣтами,
Щобъ ажъ пѣдъ небо ся пѣснь лунала:
Великій Боже, всегда будь съ нами²⁶¹

Optymizm wzrasta zwłaszcza w wierszach końcowych, gdzie wręcz znajdujemy bezpośrednie wezwanie do nie tracenia nadziei:

Впередъ же бодро, гей братья люби!
У всяки хвилѣ добри и зліи,
Хотя васъ доля часомъ не злюбить,
То вы не тратьте еще надѣи!²⁶²

Tak więc w tomiku poetyckim Hanulaka rozbrzmiewają młodzieńcze tęsknoty, żale, smutki, rozpacz po utracie różnych obiektów miłości, tragiczne przeczucia, ból. Wyczuwa się

---

²⁶⁰ Г. Г а н у л я к ъ, *Вернися!* [w:] *Весняни...*, s. 17.

²⁶¹ I d e m., *Зъ пѣдъ забутой стрѣхи* [w:] *Ibidem*, s. 24-25.

²⁶² I d e m., *Не тратьте надѣи* [w:] *Ibidem*, s. 28.

pewną przesadność w wyrażaniu tych uczuć. Choć odnaleźć można również w wierszach piękne wyznania miłości do kraju ojczystego, do rodzinnej strzechy, matczynych pieśni, czasem myśli filozoficzne i religijne. W wierszach występują elementy łemkowskiej topiki: ojczyste góry, kraj biedny, ale miły, uboga niwa.

W swej twórczości wykorzystał Hanulak w znacznym stopniu melodykę pieśni ludowej z jej naturalnym śpiewnym rytmem. Dostrzec też można u niego pewne wpływy twórczości innych poetów, m.in. Marii Konopnickiej, Bohdana Łepkiego. W wierszach wiele jest wyrazów zdrobniałych tak typowych dla twórczości ludowej: *веснонька, серденько, личенько, тяженько, бѣдненьки, миленьки, рѣднесенькый*, itp. Podobnie do pieśni ludowych przybliżają te wiersze częste, wprowadzane refrenowo, powtórzenia i paralelizmy. Duży udział w zwierzeniach poetyckich Hanulaka odgrywa świat przyrody. Pory roku symbolizują nastroje duszy, elementy i zjawiska przyrodnicze wprowadzane są do epitetów, porównań, metafor :

...И все ся минуло
Гейбы съ вѣтромъ хмары²⁶³

Wszystko jest ze sobą ściśle zestrojone. Wszystko paralelnie współgra i współczuje.

Wiersze Hanulaka można więc określić jako nastrojową, wykorzystującą wzory poetyki pieśni ludowej oraz pewne tendencje dekadenco-neoromantyczne, nieco egzaltowaną poezję młodzieńczą, w której w znacznym stopniu objawił się już literacki talent jej twórcy.

Wśród łemkowskich poetów omawianego tu okresu wymienić należy również Mychaila Nesteraka. Wprawdzie jego wiersze powstały już w okresie I wojny światowej, ale ponieważ nie wszedł on w okres międzywojenny, w którym mógł dopiero rozwinąć się jego talent poetycki, a wiersze są wynikiem kształtowania się młodej osobowości twórczej jeszcze sprzed okresu wojennego, uważamy za słuszne omówić je w tym miejscu. Zresztą duchowo, ideologicznie i językowo zdecydowanie przystają one do twórczości II połowy XIX i początku XX w.

---

²⁶³ I d e m, *Весняни сны* [w:] *Ibidem*, s. 7.

Mychail Nesterak, syn nauczyciela z Muszynki na zachodniej Łemkowszczyźnie, wychowanek Ruskiej Bursy w Nowym Sączu, gdzie uczęszczał do gimnazjum, (w latach 1907/8 - 1913/14), więzień Thalerhoffu w latach 1914-1915, zginął na froncie jako żołnierz armii austriackiej w 1916 r., przeżywszy 22 lata. Wiersze, które do nas dotarły, powstały w głównej mierze w thalerhoffskim obozie. Jakimś trafem, prawdopodobnie przekazał je sam autor, znalazły się one w rękach jego obozowego i frontowego towarzysza, Symeona Pyrza, który w 30-tą rocznicę urodzin poety opublikował je wraz z biografią autora w kalendarzu Общества Русскихъ Братствъ²⁶⁴ w USA. W ten sposób udało się ocalić od zapomnienia i przekazać potomnym prawdopodobnie tylko część twórczości tego młodego, dobrze zapowiadającego się poety, jednej spośród wielu łemkowskich ofiar austriackiego terroru w czasie I wojny światowej.

W kalendarzu opublikowano 6 wierszy oraz 1 poemat Mychaila Nesteraka. Według świadectwa Symeona Pyrza²⁶⁵ poeta pisał wiersze już w latach nauki gimnazjalnej. Opublikowane utwory powstały, jak wskazują podpisy lub tematyka, w Thalerhoffie. Stąd przypuszczenie, że mamy do czynienia tylko z obozową częścią twórczości Nesteraka. Pozostałe utwory prawdopodobnie zaginęły.

Znane nam utwory Nesteraka odznaczają się dużą dojrzałością, zważywszy na wiek ich autora. Ciężkie doświadczenia życiowe przyspieszyły jego dojrzałość duchową, talent ukształtował dojrzałość formy. W wierszach odnajdujemy głębokie przemyślenia, rozterki duszy, wyznania, dedykacje. Emanuje z nich siła i spokój wypływające z przeświadczenia, że wszystko minie, najcięższe nawet niedole i powróci radość spokojnego szczęśliwego życia.

Мой другъ, зачѣмъ Ты неспокоенъ,
Зачѣмъ разстроенный такой,
Какъ будто, молодой Ты воинъ,
Въ тревогѣ ждешь на первыи бой.
.....
О, не горюй мой другъ въ неволѣ,
Души тоскою не терзай,
Когда очутишься на волѣ,

---

²⁶⁴ „Иллюстрированный Русско-Американский Календарь Общества Русскихъ Братствъ на 1925 р.”, Philadelphia, Pa 1924.

²⁶⁵ П.С., *Жертва Свѣтовой войны* [w:] „Иллюстрированный...”, s. 31-33.

Когда возвратишься въ свой край,
Тогда, мой другъ, Ты счастливъ будешь,
Твои всѣ сбудутся желанья;
Тогда, быть можетъ, позабудешь
Друзей недоли и изгнанья²⁶⁶

Szczególnie wzruszający jest wiersz poświęcony matce, która po wywiezieniu do Thelerhoffu męża i dwóch synów, pozostała sama i wkrótce zmarła. Oprócz głębokiej miłości i przywiązania wyrażone zostało w nim poczucie winy z powodu niedoceniań matki za życia:

Ужъ нѣтъ Тебя, о мать моя!
За правду это почитаю,
Но, Боже мой, я самъ не знаю
Зачѣмъ тому не вѣрю я.
Куда ни гляну въ уголокъ,
Вездѣ Ты ласкаешь меня,
Но хоть къ Тебѣ я такъ близокъ,
А нѣтъ нигдѣ, нигдѣ Тебя.
Когда тебѣ послѣдній разъ
Сквозь слезъ «прощай» я говорилъ,
Еще тогда Твой нѣжный гласъ
Меня ласкалъ и голубилъ.
Тогда, тогда чуть слышный голосъ
Мнѣ окаянному простилъ,
Что иногда Твой сивый волосъ
Не слишкомъ много я цѣнилъ.

Талергофъ, 2-ХІІ 1914²⁶⁷

Pamięci księdza Maksyma Sandowycza, rozstrzelanego we wrześniu 1914 r. w Gorlicach, poświęca Mychał Nesterak (zapewne jako jeden z pierwszych) wiersz, w którym jak gdyby przewiduje jego przyszłą kanonizację i zaliczenie w poczet świętych męczenników:

Ты палъ отъ пули смертоносной
Крови жаждущаго врага,
Въ тюремѣ испачканной, несносной,
Прощая жизни берега
Съ спокойнымъ и смиреннымъ взоромъ,
Накрытъ вѣнкомъ терновымъ славы,
.....
Ты за враговъ молился Богу,
Тебя ковавшихъ кайданами;
Ты жизни все стелилъ дорогу
Одними честными мыслями;²⁶⁸

²⁶⁶ М. Н е с т е р а к ъ, *Другу О.И. 3-ку* [w:] *Ibidem*, s. 34.

²⁶⁷ I d e m, *Тебе, о Мать моя!* [w:] *Ibidem*

²⁶⁸ I d e m, *Памяти О. Сандовича* [w:] *Ibidem*.

Poemat *Навожденье* osnuty jest również wokół rzeczywistości thalerhoffskiej. Jego wątek epicki dotyczy więźnia Thalerhoffu, byłego denuncjatora, który miotany poczuciem winy usiłuje popełnić samobójstwo. Odratowany przez towarzyszy, nie mogąc znieść widoku tych, których zdradził, odważnie i spokojnie idących na śmierć, postradał zmysły i, prosząc Boga o przebaczenie, zmarł w strasznych mękach duchowych „Нешастна жертва навожденья!”, jak komentuje ze współczuciem narrator, czy raczej podmiot liryczny, bezpośredni świadek męczarni nieszczęśnika. Typowo dla utworów epiko-lirycznych, wypowiedź opowiadacza prezentującego zdarzenia fabuły posiada charakter zdecydowanie subiektywny. Wypowiada się on wprost od siebie (z wyjątkiem fragmentu, gdzie oddaje głos bohaterowi epickiemu, którego wypowiedź przytoczona jest w postaci mowy niezależnej), przemawia do czytelnika, komentuje postawę bohatera, snuje własne refleksje liryczne:

Красной природы наслаждаясь,
 Смотря на солнечный закатъ,
 Какъ бы своихъ людей чуждаясь,
 Межъ нашихъ полотняныхъ хатъ
 Стояль я грустенъ, одинокъ
 Въ душѣ отъ счастья думъ далекъ.
 Кругомъ такъ тихо, какъ въ могилѣ...
 Увы! какъ жаль, что я не въ силѣ
 Красы природы передать,
 Друзья возлюбленные, вамъ;
 Какъ бы хотѣль я погулять
 По этимъ горамъ и лѣсамъ,
 .....
 О, какъ хотѣль бы съ вершины
 Высокихъ этихъ чудныхъ горъ
 На родину направить взоръ,
 Куда несутъ меня всѣ сны²⁶⁹.

Bardzo tragiczne jest wyznanie nieszczęsnego zdrajcy głęboko uświadamiającego sobie własną winę i upadek:

Я былъ начальнымъ головой
 Въ одномъ изъ сель Карпатскихъ горъ,
 И дружно жилъ, безъ всякихъ ссоръ,
 Среди крестьянъ съ дѣтьми, съ женой,
 И былъ народомъ я любимъ...
 За то въ тюрьму ихъ посадилъ;
 Приготовилъ могилы имъ,
 Себя на вѣки погубилъ²⁷⁰.

²⁶⁹ I d e m, *Навожденье* [w:] *Ibidem*, s. 35-38, tu: s. 35.

²⁷⁰ *Ibidem*, s. 36.

Męczą go senne mary i widziadła, nie znajduje on ani przez chwilę spokoju. Przechodzi w swym wyznaniu od kajania się i błagania Stwórcy o litość aż do romantycznego wadzenia się z Bogiem:

Творецъ, Ты глухъ на всѣ мученья,
Раба заблудшаго моленья!
Меня не хочешь?... Такъ сорву
Съ тобой связь, - себя отдамъ
Нечистымъ силамъ въ руки самъ,²⁷¹

W poemacie *Навожденье* przedstawiony został bohater tragiczny, ofiara własnej słabości i represji wojennych. Swym lirycznym komentarzem i refleksjami nawiązuje tu autor do gatunku poematu dygresyjnego, choć w znacznie skróconej wersji. Należy dostrzec i docenić przemyślaną kompozycję całości, sprawność łączenia wątku fabularnego z motywami lirycznymi, dobrą jakość formalną wiersza, jakim napisany został poemat.

Opublikowane przez S. Pyrza utwory Nesteraka pisane są po rosyjsku. W okresie zamierania *jazyczija* dla konserwatywnych Łemków nie chcących przyjąć języka ukraińskiego swoistą alternatywą był „общерусский литературный языкъ”. W okresie I wojny światowej i represji austriackich znacznie zresztą nasiliły się sympatie prorosyjskie wśród Łemków. Można przypuszczać, że po wojnie, zgodnie z ewolucją języka twórczości literackiej Łemków, Nesterak zacząłby pisać swe utwory po łemkowsku, podobnie jak jego starsi koledzy z nowosądeckiej bursy - Rusenko, Hunianka czy osobisty przyjaciel poety, Symeon Pyrz.

Autorem dwóch zbiorów poetyckich jest Henryk Polański. Cechują się one, podobnie jak całość działalności piśmienniczej tego autora w większym stopniu pragnieniem pisania niż są odzwierciedleniem jego talentu literackiego. Obydwa zbiorki pochodzą z wczesnego okresu twórczości Polańskiego. Pierwszy, *Вѣнецъ изъ цвѣтовъ поетическихъ*²⁷², wydany został w 1871 r. Poprzedzony drukiem kilku pojedynczych wierszy dla dorosłych i dzieci, stanowi wraz z nimi początkową publikacją literacką tego autora, który w późniejszym okresie rozwinie szeroko swą aktywność na polu piśmiennictwa, zwłaszcza edukacyjnego i dydaktycznego.

---

²⁷¹ *Ibidem*, s. 38.

²⁷² *Вѣнецъ изъ цвѣтовъ поетическихъ, увиль Веселенько, Львѣвъ 1871.*

Drugi zbiorek, *Незабудька*²⁷³ opublikowany został w 1873 r. (drugie wydanie 1875). Można więc potraktować wiersze Henryka Polańskiego jako pewną przymiarzkę do twórczości literackiej, która rozwinię się później w innym kierunku i nie powróci już do form poetyckich. W wierszach swych wzoruje się autor głównie na pieśniowej twórczości ludowej, lecz odwzorowanie to wypada dosyć nieudolnie i sztucznie. Nie prezentują więc one większej wartości literackiej, wymagają jednak omówienia jako fakt literacki, który mieści się w obrębie interesującej nas tu twórczości.

Motta zamieszczone jako hasła przewodnie do zbiorku *Вїнецъ изъ цвїтовъ поетическихъ* jasno kierunkują oczekiwania czytelnika co do charakteru zawartych w nim wierszy. Są to trzy cytaty. Pierwszy pochodzi z poezji Tarasa Szewczenki:

Туманъ, туманъ долиною,
Добре жити съ родиною,
А ще лучше за горою,
Съ дружиною молодою.

Drugi zaczerpnięty został z Schillera: Was ist das Leben ohne Liebestrang?. Natomiast trzeci to cytat z Krasieńskiego: Znasz ty miłość, która nęci
Wiecznie duszę w kraj pamięci.

Jak więc można się domyślić, tomik jest zbiorem liryki miłosnej, powstałej pod piórem dwudziestoczteroletniego młodzieńca, wówczas jeszcze kandydata do stanu duchownego, który w ten sposób dawał wyraz swym uczuciom, ale w większym zapewne jeszcze stopniu podlegał pewnej modzie literackiej oraz własnym pragnieniom zaistnienia na gruncie literatury. Zbiorek zawiera siedemnaście liryków, które dosyć trudno jest uznać za oryginalną twórczość autorską, gdyż wykorzystują one w wysokim stopniu stały reperuar treściowy, frazeologiczny, stylistyczny, prozodyczny pieśni ludowej. Jawne są też w nich bezpośrednie odwołania do poetów, których twórczość inspirowana była folklorem, np. do liryki Tarasa Szewczenki. Najczęściej powtarzają się wiersze zatytułowane *Думка*, co samo w sobie jest jednoznacznym nawiązaniem zarówno do tradycji ludowej, jak też do określonej konwencji literackiej. Model

---

²⁷³ *Незабудька. Утворы стихомъ и прозою Веселка*, вып. I, Львѳвъ 1873, вып. II, Перемышль 1875.

liryzmu, jaki odnajdujemy w zbiorze Polańskiego jest więc wysoce skonwencjonalizowany, tęskny, podbudowany uczuciem nieszczęśliwym, niezrealizowanym, zawodem miłosnym, rozłąką, itd. Bardzo często wiersze mają swoją adresatkę, którą jest jakaś „miła”, bądź „luba”, „ona”, dziewczyna o konkretnym imieniu (Irena), czy inicjałach (И. К.). Wśród wierszy jest liryk dedykowany jakiemuś poecie, inny poświęca autor swoim siostrom. Obiektem wyznania lirycznego może być także jakaś idea (*Рання гадка*), czy, jak na patriotę przystało, ojczyzna:

Мили менї отець, мати,
Сестры мои, други, братя,
Дорогая дївчинонька
Ясна гей зѳронька –
И над все ми єсть миленька
Русь святая – отчинонька²⁷⁴.

Zgodnie z przyjętą konwencją, wyznawane uczucia osadzone są w kontekście krajobrazowo-przyrodniczym, który kształtowany jest paralelnie do treści wyznań. Pojawia się też wskazany wprost przez podmiot liryczny pejzaż łemkowski:

Ой выйду я вь огородецъ
Заложу рученьки,
Подивлю ся – а тамъ горы
Люби, синесеньки!

Меж горами, постелились
Луги съ долинами,
А вь долинахъ розляли ся
Воды коритами.....

Ой далека дорѳженька
Гень за сини горы!
Ледве окомъ тамъ засягну –
Лишень мріють боры.....

А за тыми гороньками
За Лемкѳвскимъ*) полем:
Тамъ то щастна доля моя
Порѳвнана съ волевъ

Кождый нарѳдъ багне волѳ,
За невъ пропадас,
Такъ и мое сердце стале
Зь любви увядас...²⁷⁵

---

²⁷⁴ *Кто ми милый*, [w:] *Вїнецъ изъ цвѳтѳвъ*, s. 10.

²⁷⁵ *До И. К.*, [w:] *Ibidem*, s. 8-9. Oznaczenie *) przeniesione zostało tu z tekstu oryginalnego, gdzie wskazuje ono na przypis pod marginesem: Стихъ сей писаный вь Санѳцкѳмъ окрузѳ, а Она вь Самбѳрскѳмъ.

Każda prawie z zacytowanych tu zwrotek wiersza rozpoczyna się frazą zaczerpniętą z jakiejś pieśni ludowej (lub bardzo taką frazę przypomina). Niektóre wiersze wykorzystują obszerniejsze fragmenty pieśni bezpośrednio wbudowując je we własną kompozycję i nie onaczając cytatu.

Nieco bardziej zróżnicowany i wykazujący większą inwencję twórczą autora jest drugi zbiorek poetycki Henryka Polańskiego (Веселенка). Wbrew zamieszczonej na stronie tytułowej informacji, iż zawiera on utwory pisane wierszem i prozą, jego zawartość stanowią głównie wiersze, do których dołączony został krótki, jednoaktowy obrazek sceniczny *Спасень*. Tomik dedykowany jest księdzu Ioannowi Naumowiczowi, któremu poświęcone są dwa pierwsze wiersze o wyraźnie panegirycznym charakterze. Stanowi to już pewną zapowiedź szerszego udziału w zbiorze lirki patriotycznej, społecznej, agitacyjnej. W istocie zbiór utworów jest dosyć różnorodny. Są tu w zasadzie wszystkie wyodrębnione ze względu na typ wyrażanych przeżyć odmiany rodzajowe liryki. Warto zwrócić uwagę na te wyznania podmiotu lirycznego, które blisko korespondują ze śledzonymi i podkreślanymi przez nas w analizowanym piśmiennictwie wyrazami związku uczuciowego autora z rodzimą przestrzenią gór, Karpat, Beskidów:

Въ горы сини, у Карпаты –
Тамъ то нинђ полину я;
Тамъ мовъ любка ме витати
Русска пђсня; тамъ зђтхну я.

Легко воздухомъ пахучимъ –
Духъ думками напоится;
Сердце-жь цвђтомъ невядучимъ
Згадковъ славы – пристроится²⁷⁶.

Uwagi godna jest też дума historyczna *Передъ замкомъ “Ниацъ”*²⁷⁷, opiewająca pochód młodego księcia mołdawskiego Stefana przeciw Turkom, którzy napadli na jego ojczyznę, oczekując łatwego zwycięstwa po śmierci księcia Aleksandra, ojca Stefana. Młody książę ugiął się pod naporem przeważającej siły tureckiej i pragnął się schronić z resztą pobitej drużyny w twierdzy Nyamc (?). Ale twierdza nie przyjęła uciekających z pola bitwy. Był to osobisty rozkaz księżnej-matki, która w ten sposób nauczyla syna książęcej odpowiedzialności za losy ojczyzny. Zebrawszy ponownie wojsko, odniósł książę zwycięstwo nad Turkami, które opiewane jest w ludowej epice historycznej. Bardziej jeszcze niż samo zwycięstwo opiewana jest patriotyczna postawa księżnej:

---

²⁷⁶ *Въ горы!*, [w:] *Незабудька...*, s. 13.

Слава славъ тобѣ во вѣки
Благородна мати!
Больше бо народъ якъ сына
Знала ты кохати.
О! Шобъ всѣ такъ наши русски неньки
Для блага краю були вѣрненьки:
Скоро Русь бы встала, -
Скоро славу мала!!²⁷⁸

Końcowy komentarz-życzenie narratora to wczesny wyraz typowych dla późniejszej twórczości Henryka Polańskiego skłonności dydaktycznych. Natomiast nie mniej typowe dla tego autora tendencje oświatowe, edukacyjne znalazły odzwierciedlenie w licznych przypisach informacyjnych, objaśniających stosowaną w wierszach symbolikę, a zwłaszcza informujących o autorach tekstów, tłumaczenia których znalazły się również w tomie *Незабудька*. Są to dokonane przez Polańskiego luźne przekłady twórczości Bauerfelda, Heinego, a zwłaszcza poety perskiego, żyjącego w XIV w., Mohammeda Hafisa. Temu ostatniemu poświęca tłumacz najwięcej uwagi, wyjaśniając kim był i zaopatrując tekst przekładu w liczne objaśnienia perskich realiów, mitologii, symboliki.

Pomimo ambitnych zamierzeń twórczych, sięgnięcia do interesujących tekstów literackich, służących za inspirację do własnej twórczości, czy też jako materiał translatorski, pomimo generalnego pozbycia się w swym drugim tomie poetyckim naśladownictwa pieśniowego, nie zdołał stworzyć Henryk Polański bardziej wartościowych artystycznie wierszy. Jest to nieudolne naśladowanie pewnych wzorców, mozolna próba wyrażenia w mowie wiązanej własnych myśli i uczuć, czasem także mocno skonwencjonalizowanych, wprost banalnych. Wiersze czyta się trudno ze względu na liczne dysonanse brzmieniowo-rytmiczne, na zakłóconą melodykę strof, które nie umieją się utrzymać w zamierzonym *metrum*. Generalnie więc omówione tu wiersze Henryka Polańskiego stanowią przejaw ambicji literackich autora, które przerosły jego możliwości poetyckie. Być może świadomość tego faktu wpłynęła na zmianę profilu jego działalności literackiej i skoncentrowanie się na pisarstwie o funkcji poznawczo-informacyjnej i dydaktycznej.

Znacznie bardziej utalentowany literacko Amwrosij Polański (Недолевь) jest autorem wierszy, które rozproszone po różnych czasopismach trudne są do zaprezentowania w całościowym oglądzie. Wydaje się, że stanowiły one dosyć marginalną część twórczości tego autora, choć, być może, wrażenie to wynika z nieznamomości wszystkich tekstów, jakie mogły

---

²⁷⁷ *Передъ замкомъ "Ниагъ"*, [w:] *Ibidem*, s. 25-37.

²⁷⁸ *Ibidem*, s. 37.

nawet pozostać w rękopisie. Wiersze A. Polańskiego najliczniej są nam dostępne na kartach wydawanego przez niego czasopisma “Новый Галичанин”. Jest to liryka refleksyjna, pejzażowo-filozoficzna z wyraźnie wyakcentowanym pierwiastkiem patriotycznym. Opiewa ona piękno rodzimego krajobrazu, którego opis stanowi tło uczuć rodzących się w duszy bohatera lirycznego. Najczęściej są to uczucia spokoju, spełnienia, miłości do ziemi ojczystej, wytchnienia:

Городскимъ шумомъ оглушенный
Неразь затишья я искалъ,
И знойнымъ трудомъ утомленный,
Подъ домикъ сельскій я сѣдалъ...
Тамъ небо модрое смотрѣло
Пресвѣтлымъ окомъ сонця въ даль;
На чашахъ цвѣточныхъ горѣло
Лучей лобзанье и бокаль
Роскошей пила вся природа!
.....
Все до души мнѣ промовляло
Въ затишя роскошный часъ,
Огонь погасшій загоряло
И лиру тронуло неразь...
То мой уголь – земля родная!
Чужого голоса ту нѣтъ,
И улетаеъ доля злая,
А лучшая несетъ привѣтъ...
Въ такой минутѣ освященной –
Во милой сельской тишинѣ,
Ожiete въ груди придавленна
Любовь ко родной сторонѣ!²⁷⁹

Czasem na tle pejzażu pojawiają się sielankowo weń wkomponowani ruscy chłopci, np. żeńcy, wykonujący swą pracę w imię Boże z pieśnią na ustach. Ku nim kierowane bywają fragmenty inwokacyjne wierszy:

О хлѣборобы уповайте!
Най васъ хранить небесъ посланецъ!
Прадѣдной ролѣ честь ѓддайте:
Она отцевъ живила вашихъ,
Во ней достатокъ вашъ и сила.
Хранѣтежъ ю для внукѡвъ нашихъ,
Щобъ лучша доля всѣмъ зацвила!²⁸⁰

Postawa afirmacyjna, akceptująca życie z jego zmiennością i różnorodnością to fundament filozofii życiowej wyrażanej przez „ja” liryczne z wierszy Niedolewa. W każdym zjawisku, każdym zrządzeniu losu można dostrzec swoistą wartość i celowość. Wielkość nie zasadza się w łatwości, lecz w trudzie, w konieczności walki i w zwycięstwie:

²⁷⁹ Н е д о л е в ъ, *В затишью*, “Новый Галичанин” R: 1889, nr 9, s. 112.

²⁸⁰ I d e m, *Къ жнивамъ*, Ibidem, R: 1890, nr 13, s. 161.

Тому сли любимъ миръ душевный
И радость дня, спокойну, чисту,
Не страшимся судьбы непевной.
Въ погодѣ роскошь есть и сладость,
Въ грозѣ величіе и сила,
Тому во перемѣнѣ радость,
Въ борьбѣ опытъ, побѣда мила²⁸¹.

Są to więc wiersze budujące, wyrażające pozytywny stosunek do świata i tradycyjnych porządków. Postawa w nich wyrażona czytelna jest również w utworach epickich Amwrosija Polańskiego. Można zatem postrzegać w niej konsekwentne odzwierciedlenie własnej postawy życiowej autora. Same wiersze nie grzeszą nowatorstwem czy oryginalnością. Bez trudu odczytać można w nich pewne reminiscencje z wcześniejszych epok literackich, i tak typowy dla poetów rusko-galicyskich wpływ twórczości Puszkina. Jednakże nie są to bezpośrednio odwzorowania. Zauważyć należy, że A. Polański dosyć dobrze panował nad formą wierszowaną. Wyrażał w niej swe myśli swobodnie i konsekwentnie. Utrzymywał przyjętą linię melodyczną wiersza. Obrazowanie jest dosyć skonwencjonalizowane. Świat poetycki przylega ściśle do przeżyć podmiotu. Obrazy kształtowane są przez jego ocenę emocjonalną (prawie zawsze pozytywną), zaś elementy tej oceny wchodzą już w same obrazy, przez co wzrasta ich ekspresja. Generalnie liryki potwierdzają wykazane szerzej na gruncie innych rodzajów literackich znaczne zdolności pisarskie tego autora.

Epizod poetycki ma na swym koncie twórczym również Olimpij Polański. Jego „wiersz” *На Русу-русская земля*²⁸² to zapisany graficznie w układzie wierszowym (kilku- do kilkunastuwiersowe zwrotki) utwór narracyjny o charakterze wykładu i polemiki jednocześnie, propagujący „ruskość” ziem wschodniogalicyskich. Sytuacja narracyjna, w jakiej został umieszczony długi wywód o dziejach Rusi, podkreślający wyłączność określenia „ruskij” dla obszaru między Sanem a Donem, to sytuacja skargi, jaką wypowiada Ruś na swe dzieci, chcące zamienić prastarą nazwę na określenie „Ukraina”. Wprowadzenie do sytuacji stanowi inwokacja, a równocześnie pytanie do „świętej Rusi” o przyczynę jej smutku:

Русе, ахъ Русе, моя ты святая!
Чому ты прискорбна, чому ты грустна?
Чому по горахъ въ мечтахъ ты ходячи,
Тоскуешь и плачеш, сбываешся сна?²⁸³

---

²⁸¹ I d e m, *Борьба стихий*, Ibidem, nr 22, s. 273.

²⁸² *На Русу-русская земля. (стихъ) написалъ Всегорьевъ*, “Изданія Общества им. М. Качковскаго”, R: 1908, nr 394, s. 37-48.

²⁸³ Ibidem, s. 37.

Na co Ruś odpowiada:

О друже мой
Сердечный ты,
Словамь моимъ
Повѣрь, - внемли.
Усядь при мнѣ
Хоть на часокъ,
А скажу ти
Весь рядъ сказокъ:
“Про Русь святу,
“И всѣхъ князей,
“Про вражій мечъ
“И миръ друзей.
“Скажу про грусть,
“Скорбь и печаль, -
“Загляну въ былъ
“Руси, - и въ даль!” –²⁸⁴

W ten sposób zaaranżowane zostaje opowiadanie-wywód włożony w usta Rusi, który kończy się konkluzją skierowaną do rozmówcy:

Бачишь мой друже, що нїть “Украины”
Бо Р у с е ю звала себе Русь всегда,
А дорогое имя ей старинне
На торжище водить – лишь братня вражда.
.....
Тоска вкругъ сердца якъ змѣя обвилась,
И хоче испити всю кровцю мою,
Бо родныи дѣти – мечи поострили,
Щобъ Р у с ь загубити – на р у с к о м ь ей пню²⁸⁵

Zamknięcie sytuacji, swoisty epilog, (bo tak może być potraktowane zakończenie, jeżeli uwzględnimy dramatyczność układu kompozycyjnego), stanowi bezpośrednia odpowiedź na postwione w „prologu” pytanie:

И ты пытаешь, чому тутъ въ родинѣ,
Въ отечествѣ своемъ Русь скорбна, грустна?
Чому по шести вѣкахъ, аж до нынѣ,
Русь плаче, тоскуе, сбываеся сна?...
Пора вамъ братья
До бою ставать
За Русь! – до бою!
Имя ей спасать!
Спасайте, спасаайте всей – Руси имя
Отуть на Руси, лишь русская земля²⁸⁶

W zamkniętą pierścieniowo kompozycję włożony zostaje program agitacyjny partii staroruskiej, przyobleczony w zewnętrzną szatę literacką. Łączy ona w sobie wszystkie w

---

²⁸⁴ *Ibidem.*

²⁸⁵ *Ibidem*, s. 48.

²⁸⁶ *Ibidem.*

zasadzie rodzaje literackie w istocie przedstawiając jednak znikomą wartość artystyczną. Znacznie większe jest znaczenie dokumentarne tego „wiersza”, świadczącego o formach i metodach polemiki pomiędzy „rusofilami” i „ukrainofilami”, w jakiej często wykorzystywane były środki literackie.

W utworze znajduje się również interesujący fragment wypowiedzi zawierający dosyć rzadko spotykane w twórczości braci Polańskich bezpośrednie przywołanie imienia Łemkowszczyzny jako wyróżnionego przez narratorkę (Ruś) zakątka ruskiej ziemi:

Даже и тая, западна часть Руси,
Старый подбескидский сяноцкий ей клинь,
Где проживаль зовимый нашъ Лемко,
Сей доблестный, вѣрный и русскій мой сынъ,
Даже и тамъ отъ времянь непамятныхъ
До нынѣ, - жие ще лишь р у с к и й нашъ людъ²⁸⁷.

Omówienie udziału braci Polańskich w twórczości poetyckiej zamknąć należy wzmianką o wierszach Faustyny Hałyczanki (taki pseudonim przyjął dla sygnowania pewnej kategorii swej twórczości, m. in wierszy, Petro Polańskij), zamieszczanych sporadycznie na łamach periodyku „Новый Галичанинъ”, (np. w roczniku 1890 pojawiły się wiersze *Швейцаріи*, [s. 136] i *Счастье женщины* [s. 154]) oraz o jej (jego) przekładach z poezji angielskiej, serbskiej, bułgarskiej, czeskiej (o nich w rozdz. 9.).

Jeśli mowa o utworach poetyckich powstałych pod piórem łemkowskich autorów, warto jeszcze zwrócić uwagę na dosyć znaną balladę Kławdii Ałeksowycz *Пѣсня Ольдины*.²⁸⁸ Jest to tęskna balladowa pieśń samotnej dziewczyny, którą zostawił ukochany i odjechał bez pożegnania w świat. Fabuła jej jest bardzo prosta. Narracja zajmuje tylko dwie pierwsze zwrotki wprowadzające w sytuację. Przedstawiają one smutną Oldynę siedzącą przy oknie, która na dźwięk trąbki pocztowej zaczęła śpiewać swą pieśń. Dalej zostaje przytoczona w postaci mowy niezależnej pieśń Oldyny, z jakiej dowiadujemy się o przyczynie jej smutku i westchnień. Równocześnie w formie lirycznego wyznania wyraża ona oburzenie na miłego oraz głębokie postanowienie wyrzucenia ze swego serca miłości i pozostania obojętną na radości życia. Pięknie, z wykorzystaniem obrazowości zaczerpniętej ze świata przyrody, charakteryzuje Oldyna zmienną miłość ukochanego:

Разъ солнце грѣе, разъ вѣтеръ вѣе,
Погода, - то непогода:
Разъ сердце тепле, - то холоднѣе

---

²⁸⁷ *Ibidem*, s. 47.

²⁸⁸ К. А л е к с е в и ч е в н а, *Пѣсня Ольдины* [w:] „Зоря Галицкая яко Альбумъ”..., s. 110-112.

Для тебе, - така-то мода!²⁸⁹

Przeciwstawiona jej została wierna miłość dziewczęca:

Однакъ где съ сердцемъ еще не тако,
Где думки райски, дѣвочи; -
Тамъ если любятъ, - любятъ еднако
За солнця, и въ бурны ночи²⁹⁰.

Oprócz paralelnych obrazów przyrody wprowadzone też zostają porównania do bohaterów szekspirowskich:

Ему тамъ легко съ вѣтромъ игривымъ, -
Смѣсь онъ въ душѣ веселой
Изъ какойсь дѣвы съ сердцемъ тужливымъ,
Якъ Гамлетъ зъ своей Офелии...

.....
Буду для него, якъ Десдемоны
Холодна тѣнь для Отеля²⁹¹.

Пісня Ольдини wzrusza prostotą bezpośredniego dziewczęcego wyznania wyrażonego w pięknej poetyckiej formie. Jej płynna „pieśniowa” melodyka, mocne zrytmizowanie, regularność, upodabniają ją dźwiękowo do pieśni ludowej. Napisana jest w żywej mowie ludowej, doskonale współgrającej z jej strukturą rytmiczną. Może być zaliczona do piękniejszych utworów poetyckich tego okresu w literaturze łemkowskiej.

Na marginesie twórczości poetyckiej, a zwłaszcza na marginesie twórczości samego autora wymienić należy wiersze satyryczne Władymira Chylaka. Są one o tyle warte odnotowania, że nikt dotychczas, przy dosyć obszernych charakterystykach twórczości literackiej tego autora nie zwrócił na nie uwagi (omówione one zostaną w dalszej części pracy).

Podobnie marginalna w całym dorobku pisarskim jest też wierszowana twórczość Mykołaja Małyniaka. Charakterystyczne jest to, że jego wiersze pisane są w żywym języku ludowym kontrastującym z „literackimi” tekstami teologicznymi, polemicznymi,

---

²⁸⁹ *Ibidem*, s. 111.

²⁹⁰ *Ibidem*.

²⁹¹ *Ibidem*.

wspomnieniowymi. Szczególnie wart uwagi jest wiersz: *Къ сонутникамъ въ Пѣнинахъ*, oparty na ludowym przekazie:

Повѣдають стары люде
Что колись зъ початку
Сказаль Попрудь до Дунайца
Ану родний братку,
Кто зъ насъ скорше зъ подь Писанця
Подь Сутечь прибуде!
    Пойшоль Попрудь закрутон'ки
    По-за горы по-за броды,
    Оминая островон'ки,
    Каменѣ, колоды.
Прямо поплыль «Чорно-Бѣлый».
Костелиска, Закопане - и чудны Пѣнины:
Вѣкопомны слѣды упрямой силы
Лишая за собой, - и первъ прибыль въ Сандецкїи ровнины.
    Шумля - молча и ревучи
    По порогамъ по тѣснинамъ
    Мужественный наглядно онъ учить:
    Чего треба намъ Русинамъ²⁹²

22.11.1888

Wiersz symboliczno-patriotyczno-dydaktyczny pełen jest lokalnego kolorytu, łemkowskich toponimów i symboli. W swej wymowie ideowej doskonale przystaje do całości wykładni dydaktyczno-reformatorskiej zawartej w pisarskiej spuściźnie M. Małyniaka.

Jak widać z powyżej przeprowadzonej charakterystyki, twórczość poetycka nie stanowiła zbyt ważnego elementu składowego literatury łemkowskiej w drugiej połowie XIX i na początku XX w. Była to sytuacja odmienna w stosunku do twórczości literackiej Rusinów po południowej stronie Karpat, gdzie w tym okresie działały wybitnie utalentowane jednostki twórcze, jakie swymi utworami poetyckimi położyły podwaliny ideowe pod cały późniejszy rozwój literatury i życia społeczno-narodowego Rusinów Karpackich. Na obszarze łemkowskim na wieszczą-budziela w dziedzinie twórczości poetyckiej trzeba będzie czekać do okresu międzywojennego. W tym czasie natomiast punkt ciężkości w zakresie oddziaływania literatury na życie społeczne oraz w zakresie talentu artystycznego, przesunięty został w dziedzinę twórczości prozatorskiej. Poetów konsekwentnie rozwijających swój talent na polu twórczości lirycznej lub wierszowanych form epiko-lirycznych w literaturze łemkowskiej nie odnotowujemy. We wszystkich prawie przypadkach (pomijamy tu osobę M.

Nesteraka, którego talent twórczy nie zdążył się jeszcze rozwinąć) poezja stanowiła pewną, niezbyt istotną część całego dorobku pisarskiego danego autora. W wierszach niejednokrotnie spotkać można ślady oddziaływania twórczości innych autorów, wzorowanie się na pewnych modach i tendencjach.

Bardzo natomiast interesująca jest dostrzegalna w wierszach lirycznych ogólna nastrojowość, atmosfera smutku, tęsknoty, żalu po utracie czegoś (często ojczyzny), rozpacz. Nastrojowość ta tak charakterystyczna jest i dla późniejszej poezji łemkowskiej, zwłaszcza współczesnej. Spostrzeżenie to jest istotne szczególnie w aspekcie obserwowanej ciągłości rozwojowej literatury łemkowskiej jako literatury etnicznej. Podobne znaczenia ma wskazana przy twórczości Hanulaka topika łemkowska, pewne znaki, symbole powtarzające się i charakterystyczne w kulturze tej grupy: góry, nieurodzajna, ale droga ponad wszystko ziemia, orzeł - symbol wolności, rwący górski potok itp. Dostrzec należy również symbolikę szerszą - ogólnoruską czy staroruską, a także ukraińską: sama Ruś jako symbol wszechmocy, sławy, potęgi, kurhany, mogiły, Bojan, Kozak, motywy balladowe.

Pomimo, iż nie można przypisać rodzimej poezji jakiegóż istotnej roli w rozwoju całokształtu życia literackiego i kulturalnego Łemkowszczyzny w charakteryzowanym przez nas okresie, to wpisuje się ona konsekwentnie, chociaż dosyć marginalnie, w cały kontekst kulturalno-społeczno-etniczny danego obszaru kulturowego, antycypując niejako pewne zjawiska twórcze, mające się rozwinąć w poezji łemkowskiej w późniejszym czasie.

---

²⁹² М. М а л и н я к ъ, *Къ сопутникамъ въ Пшнинахъ* [w:] *Зерна.....жменя пятая...*, s. 108-109.